

Zgrade za kulturu i zabavu u rijeci u 19. stoljeću - povijesni i suvremeni kontekst

Pintur, Danijela

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:886418>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Danijela Pintur

**ZGRADE ZA KULTURU I ZABAVU U RIJECI U 19. STOLJEĆU
POVIJESNI I SUVREMENI KONTEKST**

Diplomski rad

Dr. sc. Julija Lozzi Barković

Rijeka, 2015.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	2
UVOD.....	4
1. POVIJESNI PREGLED HISTORICIZMA.....	6
1.1. Historicizam u arhitekturi.....	6
1.2. Arhitektura historicizma u Hrvatskoj.....	7
1.3. Razdoblje historicizma u Rijeci.....	9
2. "SLOJEVI GRAĐANSTVA".....	11
3. ZGRADE ZA KULTURU I ZABAVU.....	13
3.1. Adamićevo kazalište.....	14
3.2. Općinsko kazalište.....	15
3.3. Palazzo Modello.....	18
3.4. Filodrammatica.....	19
3.5. Teatro Fenice.....	22
3.6. Hrvatska čitaonica na Trsatu.....	26
4. SUVREMENI STATUS GRAĐEVINA.....	29
4.1. Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca.....	30
4.2. Palazzo Modello.....	34
4.3. Filodrammatica.....	35
4.4. Teatro Fenice.....	37
4.5. Hrvatska čitaonica na Trsatu.....	39
5. SUVREMENI "TRETMAN" KULTURNE BAŠTINE.....	41
6. RIJEKA – EUROPSKA PRIJESTOLNICA KULTURE.....	43
ZAKLJUČAK.....	44
LIKOVNI PRILOZI.....	46
POPIS LITERATURE.....	58
POPIS IZVORA.....	60

SAŽETAK

U radu je predstavljen povijesni i suvremeni kontekst građevina nastalih u 19. stoljeću, a koje se tiču kulturno-zabavne namjene. Radi se o sljedećim građevinama: Adamićevo kazalište, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca, Palazzo Modello, Filodrammatica, Teatro Fenice te Hrvatska čitaonica na Trsatu. Uz pregled relevantne literature te arhivskih podataka obrađena je povijesna analiza građevina, dok je naglasak rada ipak na problematici suvremenog statusa istih. Provedeno je istraživanje ponajviše bazirano na kontaktiranju nadležnih institucija kako bi se došlo do odgovora na brojna pitanja o potrebnoj zaštiti i brizi navedenih kulturnih objekata. Uz podatke o današnjoj (pre)namjeni, vlasništvu te samom stanju baštine izloženi su višestruki problemi koji se tiču nedovoljne pažnje oko vrijedne spomeničke baštine grada. Kroz ponuđene rezultate istraživanja, raspravlja se o pravilnoj valorizaciji objekata te se pruža bolji uvid u potencijal baštine i njegova moguća rješenja.

Ključne riječi

Historicizam, Rijeka, arhitektura, objekti za kulturu i zabavu, baština, problem očuvanja, suvremeni kontekst

SUMMARY

This paper presents a historical and contemporary context of the buildings built in the 19th century, which are related to cultural and entertainment purposes. These are the following buildings: Adamićevo kazalište, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca, Palazzo Modello, Filodrammatica, Teatro Fenice and Hrvatska čitaonica na Trsatu. With the review of relevant literature and historical data this study shows a historical analysis of buildings, while the emphasis is yet on the contemporary issues of their status. A survey was conducted mainly based on contacting the relevant institutions in order to be able to answer the many questions about the necessary protection and care mentioned cultural objects. With the information about today's purpose, property and the state of heritage we can witness several problems which includes the lack of attention regarding the valuable cultural heritage of the city. Throughout the research results, the study discusses the proper valuation of buildings and provides a better insight into the potential of heritage and its possible solutions.

Keywords

Historicism, Rijeka, architecture, objects of culture and entertainment, heritage, problem of heritage preservation, contemporary context

UVOD

Cjelokupno 19. stoljeće bilo je od iznimnog značaja za grad Rijeku, ne samo u općenitom političko gospodarskom smislu, već i onom kulturološkom. Bilo je to vrijeme intenzivnog napretka i velikih gradnji koje su gradu ostavile traga i danas. Upravo zato odabrala sam navedeno razdoblje kao predmet istraživanja svojeg rada. Mnogobrojne političke okolnosti (o kojima će biti riječi u radu) dovele su do snažnog razvitka koji je doprijeo i u sferu povijesno-umjetničkog duha grada. Moglo bi se reći da se grad u 19. stoljeću budi te mijenja dotadašnji životni stil s novim koji se tiče sve veće želje građana za uključivanjem u kulturni život. Ova želja (in)direktno je povezana s mađarskim utjecajem koji se očituje i u velikom priljevu novih stanovnika s područja bivše Austro-Ugarske Monarhije. Bilo kako bilo, neosporna je činjenica kako je društveni standard građanske klase naglo porastao, a time i potreba za gradnjom novih kulturnih objekata koji će sada okupljati zainteresirane građane na jednom mjestu. Stoga, angažiraju se ugledni arhitektonski uredi za izradu nacrtu kazališnih zgrada i objekata za kulturu i zabavu, a koji nimalo ne kaskaju za poznatim europskim građevinama tog tipa. Rijeka je, dakle, oblikovajući civilizirano kulturno društvo vrlo brzo postavljala svoj kozmopolitski okvir.

Konkretna građevina s namjenom za kulturu i zabavu koje "niču" na prostorima našeg grada u 19., i na samom početku 20. stoljeća jesu: Adamićevo kazalište, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca, Palazzo Modello, Filodrammatica, Teatro Fenice te Hrvatska čitaonica na Trsatu. Sve ovi objekti su koji mijenjaju dotadašnju viziju grada; rađa se *Nova Rijeka* čiji građani itekako mare za kulturnim statusom te sudjelovanjem u istom. Svakako, nezanemariva je i činjenica novih strujanja na polju arhitekture koje donosi umjetnički pravac historicizma. Historicizam kao tadašnji novi pravac u riječkoj arhitekturi ostavio je utjecaja u vizuri grada sve do danas pa će se ovaj rad bazirati na povijesnoj, ali i suvremenoj analizi navedenih građevina. Pod suvremenom analizom smatram današnji status kulturnih objekata, njihovu (pre)namjenu, vlasništvo te općenito stanje te baštine. Također, kroz manji istraživački rad pokušat ću predstaviti uvid u problematiku (ne)dovoljne brige i posvećenosti vrijednoj nepokretnoj kulturnoj baštini koja jest uvelike simbol našega grada. Veliko je pitanje je li se do danas održao tradicionalni kulturni duh grada koji sa sobom nosi odgovornost prema ovoj materijalnoj baštini, što od strane građana, a što od samog Grada i njegovih nadležnih institucija.

Pri istraživanju povijesnog aspekta objekata za kulturu i zabavu koristila sam se uglavnom relevantnom literaturom koja se tiče arhitekture historicizma u Rijeci, dok sam se pri ostatku istraživačkog rada, koji se odnosi na suvremeni kontekst, oslonila na proučavanje građevina *in situ* te kontaktiranje odgovornih institucija. Pritom mislim na Konzervatorski odjel u Rijeci, Direkciju za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara Grada Rijeke, Džavni arhiv u Rijeci, kao i proučavanje Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara te istraživanjem različitih *web* portala, ponajprije portala Grada Rijeke.

1. POVIJESNI PREGLED HISTORICIZMA

U skladu s kulturno-povijesnim pregledom, 19. stoljeće kao vrijeme industrijske revolucije, pojave parnog stroja, vrijeme nastajanja građanskog društva i kapitalizma, pojave naglog rasta znanosti i tehnologije svakako jest razdoblje izrazita napretka čovječanstva. U povijesno-umjetničkom smislu, ovo razdoblje naziva se historicizam, a označava pristup u umjetnosti, posebice u oblikovanju prostora gdje se cjelokupna sadržajna i oblikovna inspiracija pokušava pronaći u prošlosti.¹ Kao takvo, ovo kulturno-povijesno i umjetničko razdoblje podosta je kontroverzno budući da s jedne strane predstavlja potpun prekid s dotadašnjim načinom života, dok na onoj umjetničkoj razini poseže za već poznatim stilovima prošlosti. U vremenskim odrednicama, historicizam se smješta u drugu polovicu 19. stoljeća ili pak čitavo 19. stoljeće s ekstenzijama u 18. i 20. Uže razdoblje, koje obuhvaća drugu polovicu stoljeća, može se time lako odvojiti od klasicizma kao stila koji mu prethodi te secesije ili neoklasicizma koji mu slijedi, dok onaj širi pojam historicizma može podrazumijevati i eklektičke značajke klasicizma, ali i trajanje historicističke pojave do u 20. stoljeće.¹ Upravo se stoga, u drugim zemljama Europe, ovo doba u povijesti umjetnosti naziva i eklekticism kao razdoblje oživljavanja povijesnih stilova.

1.1. Historicizam u arhitekturi

Premda se historicizam manifestirao u svim oblicima umjetničkog djelovanja, ipak je njegovo očitovanje puno veće i značajnije u polju gradogradnje i arhitekture, no što je to u ostalim umjetničkim disciplinama poput slikarstva i kiparstva. Estetika gradnje tražila se, dakle, u modificiranim stilovima prošlosti, a kao novi konstruktivni materijali pojavljuju se prvenstveno lijevano željezo, potom čelik te armirani beton.² Temeljne i estetske karakteristike historicizma nisu zaobišle arhitektonski karakter zgrada državnih vlasti, poslovnih i kulturnih institucija, zgrada prometnih te trgovačkih sadržaja, industrijskih postrojenja te naposljetku stambene arhitekture koja će radi iznimno brzog rasta gradova postati dominantnom arhitekturom. Niti Rijeku neće zaobići ovaj historicistički val gradogradnje pa je tako u 19. stoljeću, pored općenitog ekonomsko-gospodarskog razvoja grada, naglasak stavljen na gradnju novih kulturnih objekata koje grad do tada nije imao. U okviru historicističke arhitekture nezaobilazno je spomenuti i pojavu spomenik kulture, tj.

¹ *Arhitektura historicizma u Rijeci*; IVO MAROEVIĆ, *Arhitektura histori(ci)zma*, Rijeka, 2001., str. 12.

² Bilj. 1, str. 14.

pojačanog zanimanja za izučavanje i zaštitu povijesnih građevina. Želja za obnovom i restauracijom srušenih građevina, koja se javlja u drugoj polovici stoljeća istraživačkim konceptima Viollet-le-Duca³, omogućila je da se restauriranje poistovjeti s dovođenjem građevine u imaginarno idealno stanje koje u stvarnosti nikad nije postojalo.⁴ Premda su se, u cilju postizanja tzv. čistog stila, restauracijski zahvati u 19. stoljeću temeljili na eliminaciji eklektičnosti, tj. neostilskih karakteristika povijesne građevine, ipak se konzervatorske reakcije javljaju brzo nakon restauratorskih kako bi zadržale i održale povijesno jedinstvo spomenika.

1.2. Arhitektura historicizma u Hrvatskoj

Politička i ekonomska situacija 19. stoljeća u Hrvatskoj obilježena je padom Venecije krajem 18. stoljeća i Dubrovačke Republike, te proširenjem Austrijskog carstva na mletačke zemlje i Dubrovnik. 19. stoljeće kao vrijeme nastajanja i rasta građanskog društva ostavlja svoj trag i u hrvatskoj svijesti gdje jača nacionalni duh koji postupno dovodi do Hrvatskog narodnog preopoda, odnosno utemeljenja moderne hrvatske nacije i jedinstvenoga književnog jezika.⁵ Ipak, poseban status Dalmacije i Istre kao austrijskih zemalja te Hrvatske i Slavonije kao mađarskih, uzrokovan Austro-ugarskom nagodbom 1867., dovest će ne samo do razdvojenosti na političkom polju, već će ostaviti utjecaja i na kulturno, tj. arhitektonsko nasljeđe historicizma. Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868., slijedivši potonju prvu nagodbu uredila je odnose Hrvatske i Slavonije s Mađarskom, s time da je Mađarska, koristeći famoznu nalijepljenu *krpicu* na potpisanoj nagodbi, preuzela direktnu upravu nad Rijekom koristeći je kao vlastiti izlaz na more.⁵ Upravo radi stvaranja novih luka, u gradovima se bitno mijenja arhitektura; ruše se brojne utvrde u primorskim mjestima poput Pule, Splita, Zadra, Šibenika, te već spomenute Rijeke, kako bi se omogućilo otvaranje prema moru.

Zbog navedenih specifičnih gospodarskih i kulturnih prilika te perifernog položaja zemlje, historicizam se u hrvatskoj arhitekturi javlja nešto kasnije nego li u Beču te ostalim centrima Monarhije (Pragu, Budimpešti). Konkretno, u drugoj polovini 19. stoljeća hrvatski narod

³ Eugène Viollet-le-Duc, francuski arhitekt poznat po rekonstrukcijama srednjovjekovnih objekata; kao restaurator nije zastupao ideju o izvornom očuvanju građevina, odnosno njihovih ostataka, već ih je nastojao restaurirati i nadopuniti.

⁴ Bilj. 1, str. 24.

⁵ Bilj. 1, str. 32.

proživljava vrijeme snažnog kulturnog i gospodarskog razvitka – *Gründerzeit*⁶, kao i svi drugi narodi Monarhije.⁷ Kao najjači centri razvijaju se ponajprije glavni grad Zagreb, potom Osijek, Varaždin, Karlovac te Rijeka (Sušak) kao glavna izvozna luka. U arhitektonskom smislu nezaobilazno je spomenuti nove regulacijske planove koji postaju osnova gradogradnje. Srednjoeuropski uzori, premda sljeđeni, ipak se u većoj mjeri prilagođavaju znatno manjim i skromnijim gradovima naših krajeva; stoga, arhitektura historicizma u Hrvatskoj nosi periferijski predznak u odnosu na središta srednje Europe. Primjerice, koncept bečkog Ringa primijenjen je u planiranju zagrebačkog Donjeg grada stvaranjem Zelene potkove, s mnogo manje ambicioznosti u veličini i reprezentativnosti poteza, ali s puno nastojanja da se naglasi posebnost urbanog modela. Sličan, no uvelike skromniji koncept nalazimo u Varaždinu i Karlovcu, ali i u Koprivnici.⁸ Općenito, gradovi 19. stoljeća šire se izvan granica povijesnih jezgri, planski po pravokutnoj shemi, u zatvorenim blokovima. Također dominira blokovski sistem izgradnje, posebice u užim centrima gradova.

Ukratko, s obzirom na vrijeme gradnje, izbor stilskih elemenata i njihovu artikulaciju na pročeljima, historicizam u Hrvatskoj možemo podijeliti na rani, zreli i kasni. Rani period obilježava glatko zidno platno na koje se pridodaju dekorativni elementi, dok zreli historicizam predstavlja čvršće oblikovano pročelje s neorenesansnom, ali i kombiniranom dekoracijom uz eklektička oblikovanja. Naposljetku, kasni historicizam služi se direktnom primjenom neorenesansnih i neobaroknih oblikovnih elemenata čija su pročelja prožeta tektonikom stila.⁹

Preuzimanje novih stilskih i arhitektonskih određenja koje donosi historicizam jasna su posljedica sudjelovanja hrvatskih arhitekata u bečkim i peštanskim zbivanjima. U Dalmaciji i Istri dominiraju bečki utjecaji, Hrvatska i Slavonija kreću se između Beča i Pešte dok je Rijeka pod izravnim utjecajem Pešte.¹⁰ Riječka luka stoga dobiva snažnu ulogu u izvozu mađarskih roba na more te postaje međunarodno pomorsko, trgovačko i industrijsko središte. Zanimljivo je napomenuti kako će riječka arhitektura, zbog jakog odraza mađarskog kapitala, u pravilu biti kat do dva viša od one koja će se istodobno događati u Zagrebu. Pretežito

⁶ *Gründerzeit*, pojam "utemeljiteljsko doba", označuje skup kulturnih fenomena između 1870. i 1883.; odnosi se na razdoblje liberalizma u povijesti i kulturi, a u umjetnosti na historicizam.; životni stil prožet mišlju o napretku

⁷ *Bečka Akademija likovnih umjetnosti i hrvatska arhitektura historicizma*, DRAGAN DAMJANOVIĆ, Gliptoteka HAZU prosinac 2011./ siječanj 2012., str. 9.

⁸ Bilj. 1, str. 36.

⁹ Bilj. 1, str. 44.

¹⁰ Bilj. 1, str. 38.

dominira stambena izgradnja u obliku prizemnica i jednokatnica (ponekad dosižu tri ili četiri kata) dok je izgradnja javnih sadržaja poput kazališta, škola, bolnica, upravnih zgrada te industrijskih postrojenja u pravilu na višoj razini arhitektonske kvalitete, odnosno odgovara razini palača.¹¹ Ovaj srednjoeuropski utjecaj jasno je vidljiv pri gradnji kazališta i drugih kulturno umjetničkih objekata čiji su arhitekti nerijetko školovani upravo u velikim europskim centrima poput, primjerice, Beča. Bečki dvojac Helmer i Fellner, stoga je, već u 19. stoljeću bio vrlo dobro poznat riječkoj, ali i hrvatskoj arhitektonskoj sceni. Projektirali su brojne kazališne zgrade diljem Monarhije, ali i u svim većim gradovima Hrvatske, pa tako i u Rijeci, a o čemu će biti više riječi u narednim poglavljima.

Jasno je, dakle, kako vladaju određene regionalne specifičnosti unutar hrvatske arhitekture historicizma s obzirom na već navedene geopolitičke i ekonomske situacije. Tako će se gradogradnja Rijeke razlikovati od primjerice Splita, Zadra ili Pule, kao i Zagreba od Osijeka ili Karlovca.

1.3. Razdoblje historicizma u Rijeci

Nakon Austro-ugarske nagodbe iz 1868. i Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1869. grad Rijeka potpao je, dakle, pod upravu centralne mađarske vlade kao posebno političko tijelo – *Corpus Separatum*. To se razdoblje u povijesti Rijeke naziva Riječkim provizorijem ili Drugim gubernijem jer Rijekom upravlja mađarski guverner.¹² Cilj Mađara bio je jasan; potpuno mađariziranje grada te uklapanje u svoj nacionalni korpus. Uz ideju stvaranja Rijeke kao novog Mađarskog primorja, 19. stoljeće predstavljalo je veliku prekretnicu za naš grad, kako u povijesno-kulturnom, tako i urbanom smislu. Relevantna činjenica jest i ta da Rijeka 1872. godine dobiva novog gradonačelnika, vojnog inženjera Giovannija (de) Ciotta koji, sklon mađarskom načinu vođenja politike, potpomaže daljnjem urbanističkom i gospodarskom razvoju grada. Već 1873. Ciotta raspisuje javni natječaj za urbanističko širenje grada i otada mu je glavna briga za cijelog mandata pretvaranje Rijeke u europsku metropolu.¹³ Osim privatnog kapitala koji je u razne projekte ulagao i sam Ciotta, u smionim novčarskim i graditeljskim pothvatima pomagali su mu svojim kreditima i dionicama engleski veleindustrijalac Robert Whitehead, austrijski mehaničar Annibale Ploech, slovenski veleposjednik Josip pl. Gorup-Slavinjski i hrvatski tvorničar Djuro Ružić. Kao najbogatiji

¹¹ Bilj. 1, str. 38.

¹² <http://www.ipu.hr/uploads/documents/483.pdf>, DAINA GLAVOČIĆ, *Arhitektura historicizma u Rijeci*, str. 161.

ljudi u Rijeci toga doba oni preuzimaju mecenatsku ulogu te ulažu svoj kapital u izgradnju velikih hotela, kuća za stanovanje, banaka, općinskih škola i kazališta. Rijeka je tada višenacionalni grad u snažnoj gospodarskoj ekspanziji, podvrgnut izvanjskoj i unutarnjoj transformaciji. Nalikuje na veliko gradilište, prerastajući od tipičnog mediteranskog lučkog gradića u razvijeno industrijsko i međunarodno pomorsko središte svjetskoga značenja.¹³ U sklopu mađarskih ambicija, gradi se i željeznička pruga Budimpešta-Rijeka preko Karlovca te Pivka-Rijeka za vezu s Europom.¹⁴ Zbog novih željezničkih veza te općenite nagle industrijalizacije grada, rasla je i potreba za nadogradnjom postojećih ili gradnjom novih poslovnih zgrada za upravu i administraciju. U posljednjih dvadesetak godina 19. stoljeća iz višestambene najamne kuće s poslovnim prostorom u prizemlju i u njegovom povišenju – mzaninu, razvija se novi tip historicističke poslovne palače.¹⁵ U gradnju ovakvih palača ulaže i talijanska vlast te, naravno, lokalni ekonomski moćnici iz privatnih kapitala. Pored državnih izgradnji, mnogo se gradi i na polju domaće i stambene izgradnje te se, uz izvrsnu inženjersku ekipu, rješavaju razni komunalni problemi Rijeke (vodovod, kanalizacija, plinovod, električna rasvjeta, parkovi, groblje, otvaranje i uređenja gradskih ulica i mikro-zona: Dolac, Brajda, Pomerio).¹⁷ U samom centru grada podižu se luksuzne neorenesansne i neobarokne stambene višekatnice unutar koji su obično poslovni i privatni prostori strogo odijeljeni, a jedni i drugi zavidno ukrašeni historicističkim kamenim dekorom, industrijskim reljefima i skulpturama, kupolama, balkonima, vijencima..., kako izvana, tako i iznutra, s naročitim naglaskom na štukaturama i freskama ukrašenim stubištima.¹⁶ Urbane vile za odmor također su sastavni dio urbanog rasta grada; grade ih imućniji stanovnici, a nalaze se, jasno, malo izvan samog centra u mirnijm predjelima. Na krajnjem zapadnom, obalnom dijelu Rijeke neizbježna je bila i izgradnja industrijske zone koja je jasno pratila gospodarski i ekonomski uzlet grada. Tu nastaje svjetski poznata Whiteheadova Tvornica torpeda, rafinerija mineralnih ulja, ljuštionica riže, uljara, tvornica čokolade, plinara itd.¹⁷ Gradi se i na području školstva, zdravstva, socijalne skrbi; grade se objekti za komunalne potrebe (plinare, vodospreme, tržnice, ribarnica, groblja, kupališta), sakralni objekti, hoteli, a sve to u svrhu zadovoljavanja životnih potreba i standarda stanovnika grada Rijeke čiji se broj u 19. st. znatno povećao.¹⁸

¹³ Bilj. 1, str. 48.

¹⁴ *Arhitektura historicizma u Rijeci*; OLGA MAGAŠ, *Urbani razvoj Rijeke*, str. 72.

¹⁵ Bilj. 14, str. 162.

¹⁶ Bilj. 14, str. 162.-163.

¹⁷ Bilj. 14, str. 163.

¹⁸ Bilj. 14, str. 163.

2. "SLOJEVI GRAĐANSTVA"

Već spomenuti nagli ekonomski i kulturni razvitak grada te općenita ubrzana modernizacija istog utjecala je na nastanak suvremenog građanskog društva, tj. građanskih klasa, no i obrnuto, budući da su upravo (imućniji) slojevi zaslužni za mnogobrojnu gradnju svih onih objekata koji su bili u skladu s novim potrebama stanovnika. Šezdesetih godina, s intenzivnim priljevom novih stanovnika iz svih područja nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, započinje uspon imućne *srednje klase* koja je ubrzo nametnula svoj životni stil kao univerzalni model urbanog ponašanja.¹⁹ Uz samozvano ili stvarno plemstvo postoji prosvijećena intelektualna i financijska elita koja svoj politički angažman zasniva ne toliko na pojedinačnom, koliko na obiteljskom vlasništvu, prije svega nad zemljom i financijskim kapitalom.²¹ Uz pripadnike srednje klase i plemstva postojala je malobrojna elita koju su uglavnom činili veleposjednici, veleindustrijalci, veletrgovci i bankari, dok su odmah ispod njih stajali visoki državni službenici, brodovlasnici i pripadnici tzv. slobodnih profesija. Upravo je u takvim obiteljima bio uobičajen odlazak na ljetovanja i zimovanja, te obrazovanje djece u prestižnim privatnim institutima kao i u obiteljima srednje imućnih trgovaca, profesora, knjižara, pomorskih kapetana i sl.²⁰ Tzv. riječka *clerisy*, tj. građanski elitni sloj *corpura separatuma*, posebno se isticao od ostalih (elitnih) slojeva. Njihove vizije o obiteljskoj sigurnosti, situiranosti i stvaranju novih materijalnih vrijednosti očitovale su se u raznim djelatnostima poput: obrazovanja djece, upravljanja gradom, zastupanja stranih i riječkih poduzeća, pomorstva, trgovine pa čak i dobrotvornim i filantropskim djelatnostima.²⁰ Zanimljiva je činjenica da su takvi životni svjetonazori, ponekad i pretenciozni, bili vidljivi i u samom uređenju stambenih zgrada, palača i vila u kojima je ova riječka elita živjela. Interijeri njihovih raskošnih stanova bili su ispunjeni najskupljim predmetima dok im je omiljena strast bila sakupljanje vrijednih umjetničkih slika premda su slikarstvo nerijetko doživljavali tek kao lijep zidni ukras, književnost kao dokonu razbibrigu dok su u glazbenom svijetu cijenili umilnost i lakoću.²¹ U skladu s nastankom građanskih slojeva, sam grad, tj. njegovo stanovništvo segregiralo se po pojedinim zonama. Tako se, jasno, aristokracija izdvaja u svojim vilama od bučnijih stambenih naselja pa nastaju elitne oaze Pećine, Boulevard, Belveder i Kostabela koje su i danas zadržale isti status. Nasuprot njih nastaju gusto naseljena područja poput Starog Grada, Mlake, Turnića, a grade se i posve nove četvrti, kao što su urbane cjeline Dolac i Brajda.²¹

¹⁹ *Arhitektura historicizma u Rijeci*, IRVIN LUKEŽIĆ, *Ars historica terrae fluminis ili riječki Gründerzeit*, str. 52.

²⁰ Bilj. 19, str. 54.

²¹ Bilj. 19, str. 54.-56.

Općenita monumentalizacija Rijeke praćena novim društvenim i političkim utjecajem ostavila je simbolički trag i u samom graditeljstvu. Od građevine se sada ne očekuje samo da bude funkcionalna i estetski dostojno oblikovana, već ona zadobiva funkciju trajnog spomenika moći onoga koji u nju ulaže svoja sredstva.²² Zahvaljujući tome, i stotinu godina poslije, pred nama stoje još uvijek jednako zamamna i raskošna riječka pročelja.

²² Bilj. 19, str. 56.-58.

3. ZGRADE ZA KULTURU I ZABAVU

Zajedno sa zavidnim porastom stanovništva u Rijeci u 19. stoljeću, porasle su i životne potrebe te društveni standardi građanske klase. Pored već spomenutih razvoja na području gospodarstva i infrastrukture grada, sve je veći broj onih čije se potrebe očituju pri osobnom kulturnom uzdizanju kao i pukoj zabavi. Tako, u "novoj" historicističkoj Rijeci zabave, dramske i glazbene priredbe, karnevalski spektakli postali su osobito omiljen oblik okupljanja sve većeg broja članova. Jasno, u skladu s tim obnavljaju se i uređuju već postojeći prostori, no grade i novi objekti kako bi ispunili zahtjeve koji se tiču kulturno-zabavnog života brojnih uglednih Riječana.

Barokno-klasicističko *Komunalno kazalište* koje je početkom 19. stoljeća podignuo riječki patricij Andrea Lodovico Adamich postaje nedovoljno reprezentativno za grad novih naraslih ambicija. Novi građevinski propisi te brojni incidenti u kazalištima diljem Europe nužno će rezultirati uklanjanjem tog vrijednog zdanja i izgradnjom novog *Općinskog kazališta*, za čiji će se nastanak pobrinuti najpoznatiji tadašnji europski projektanti.²³ Uz već postojeće ljetno kazalište u gradu, dogradnjama i rekonstrukcijama istog, podignuto je kazalište *Ricotti – Fenice*. Raznorazni koncerti, spektakli, predstave putujućih umjetnika i zabavljača odvijaju se gotovo svakodnevno u dvoranama sve većeg broja hotela, restorana i gostionica, dok brojna amaterska kazališna i glazbena društva obnavljaju ili grade vlastite prostore – klubove s dvoranama i scenama.²⁴ Na taj način, u samom centru grada, nastaje i velebna koncertna dvorana, zgrada Filharmonijskog dramskog uduženja, *Filodrammatica*, koja je i do danas zadržala status kulturnog objekta sa svrhom održavanja raznih kulturnih spektakla. Ovo su samo neki od novostalih ili obnovljenih kulturnih objekata u gradu Rijeci, dok će o ostalima, ne manje važnima, biti riječi u nastavku ovog poglavlja.

Zanimljiv je podatak iz jednog dnevnog tiska koji dočarava tadašnju posebnu atmosferu kulturnog i zabavnog života grada: "*Dođe li u grad netko tko u njemu nije bio godinu ili više, ne može ga, zbog brojnih promjena prepoznati. Dvije željeznice u izgradnji, stanica, doduše još na papiru, promijenjen gradski život. Rijeka nije više ona od nekad, u jedanaest sati na večer grad je pun ljudi: u vrtnom restoranu Förg traži se mjesto više, u dvorištu Hotela Europa, restoranima Al Bel Moro, La Stella, Il Tirolese, u Amfitetatu Emeronitio mnoštvo*

²³ *Arhitektura historicizma u Rijeci*; NANA PALINIĆ, *Zgrade za kulturu i zabavu*, str. 240.

*ljudi, također u Casinu, u Europi, na Fiumari... Što to znači? Da se većina stanovnika voli zabavljati? Da!*²⁴

3.1. Adamićevo kazalište

Nakon potresa 1750. godine koji je zadesio grad te porušio i oštetiio veliki dio riječkog Starog Grada, donesen je 1755. novi urbanistički plan na kojemu su ucrtane linije razvoja tzv. Novog grada na obali pred gradskim zidinama. Trgovinom, pomorstvom i industrijom, obogaćeni su građani od tada mahom odlučivali podizati svoje domove u novom dijelu grada pa je koncem XVIII. i prvih desetak godina XIX. stoljeća Rijeka postala ogromno gradilište.²⁵

Uz već navedene novonastale potrebe što lokalnog, što prispjelog stanovništva iz zapadne Europe, a koje se tiču kulturnog uzdizanja, bilo je samo pitanje vremena tko će prvi započeti gradnju takvih objekata. Uz obnovu grada koji se konkretno odnosio na izgradnju cesta, nasipavanje mora te gradnju Dugog gata (*Molo Longa*) za luku ispred grada, smioni potez o gradnji kazališne kuće 1803. godine povukao je Andrija Ljudevit Adamić, osebujna ličnost, poduzetnik, zastupnik u ugarskom parlamentu i svježi riječki patricij.²⁶ Ugovor između općine Rijeka i A. L. Adamića o gradnji novog teatra bio je sklopljen 10. studenog 1803., a kazalište je otvoreno već 3. listopada 1805. godine.²⁶ Originalni nacrt (Prilog 3.1.1) za Adamićevo kazalište potpisao je sam A. L. Adamić, no arhivski je potvrđena jedino činjenica da je graditelj tog teatra bio riječki arhitekt i geometar Valentino Defranceschi kao osoba koja je 1806. godine naslijedila Antona Gnamba u svojstvu građevinskog inspektora.²⁶ Budući da je na portretu Andrije Ljudevita Adamića (koji je izložen u Pomorskom i povijesnom muzeju u Rijeci) naslikan projekt pročelja teatra te na temelju sačuvane fotografije istog, zna se da je zgrada bila uzgrađena nešto uža od projektirane, a na krovu je izostalo barokno krunište s volutama.²⁷ Samo pročelje (Prilog 3.1.2) od osobite je važnosti u povijesno-umjetničkom smislu s obzirom da je nosilo oznake neopaladijevskog baroknog klasicizma. U prizemlju je bila primijenjena rustika s naizmjeničnim glatkim i hrapavim kvadrima; taj je dio građevine bio pod utjecajem manirističkih sanmikelijanskih rješenja svojstvenih za Veneto. Srednje je izbočenje bilo okomito razdijeljeno pilastrima i prslonjenim stupovima, nad vijencem uvučena atika, a okomito između prozora postavljeni su pilastri s atlantima koji pridržavaju

²⁴ Bilj. 23, str. 240. (*Fiume non è più Fiume*, La Bilancia, 24. 7 .1871.)

²⁵ RADMILA MATEJČIĆ, *Kako čitati grad, Rijeka jučer, danas*, Rijeka, 2013., str. 295.

²⁶ Bilj. 25, str. 297.

²⁷ Bilj. 25, str. 297.

krovni vijenac.²⁸ Ova vodoravna i okomita podjela plohe pročelja i primjena gigantskog reda govori da je za rješenje likovnog konteksta arhitekture bio uzor Palladio.²⁹ Vidljiva je, dakle, bila jedinstvena i skladna cjelina Adamićevog teatra koje je odigralo bitnu ulogu u riječkom kulturnom-umjetničkom i društvenom životu 19.st. Zanimljiva je činjenica da je u zgradi teatra bio smješten i casino, čiji su članovi bili riječki trgovci i činovnici, ukratko kulturni sloj građana, koji je po svojim interesima usmjeravao politiku Rijeke kao kozmopolitskog emporija.²⁸ Nažalost, nakon nepunih sto godina postojanja kazališta, točnije 78, zgrada Adamićevog teatra više nije odgovarala propisima koji su vladali za kazališne zgrade na tlu Austro-Ugarske Monarhije te je ista srušena 1883. godine. Grad je bio obvezan ili obnoviti zgradu i modernizirati je, ili je srušiti kao dotrajalu i graditi novi suvremeni teatar.³⁰ Odlučeno je da se stari teatar poruši do temelja te da se kamen iz ruševine iskoristi za gradnju novog Općinskog kazališta koja je počela već 1883. godine. Tadašnja Riječka banka i štedionica kupila je od općine zemljište na kojem se nalazio Adamićev teatar i na njemu je počela gradnja bankovne palače Modello (o čemu će više riječi biti kasnije).³¹ Nažalost, monumentalno zdanje Adamićevog kazališta nije dugo zaživjelo u arhitekturi Rijeke, no zasigurno je ostavilo traga kako u povijesnom, tako i umjetničkom duhu grada. Ipak, ono što je uslijedilo itekako je vrijedan projekt dvojice uglednih bečkih arhitekata Fellnera i Helmera, a radi se o već spomenutoj palači Modello te novom Općinskom kazalištu.

3.2. Općinsko kazalište

Budući da je, dakle, Adamićevo kazalište zadesila takva sudbina da je ono već 1882. godine godine srušeno do temelja, već iduće godine počelo se raspravljati o lokaciji novog Općinskog kazališta. Zbog nedostatka ravnog terena Rijeka je bila izrazito nepovoljna za izgradnju (velikih zgrada), no konačnim sudom odlučeno je da se nova zgrada kazališta smješta na tadašnji Trg Ürmeny. Premda je riječ o prostranu trgu, urbanistički položaj kazališta posve je netipičan budući da se radi o trgovačkoj zoni, uz Gradsku tržnicu i ribarnicu, te u blizini luke i starog kanala Rječine.³² Premda su za gradnju postojali idejni projekti od strane domaćih arhitekata, Zastupstvo pod vodstvom gradonačelnika Ciotte odlučilo je naručiti projekt u Beču, u specijaliziranom ateljeu za kazališta, kod arhitekata

²⁸ Bilj. 25, str. 298.

²⁹ Bilj. 25, str. 298.-299.

³⁰ Bilj. 25, str. 299.

³¹ Bilj. 25, str. 300.

³² Bilj. 25, str. 242.

Hermana Gottlieba Helmera i Ferdinanda Fellnera. Arhitekti Helmer i Fellner bili su sjajan odabir za izgradnju novog kazališta; Ferdinand Fellner rođen je u Beču, a njegov otac bio je osnivač Ateljea Fellner što je Ferdinandu omogućilo odličnu naobrazbu dok, Herman Gottlieb Helmer, rođen u Hamburgu, veoma mlad već 1870. projektira varaždinsko kazalište. F. Fellner i H. G. Helmer skupa su radili 34 godine te ostvarili projekte za čak 53 kazališta čiji je najveći broj ostvaren na području bivše Austro-Ugarske Monarhije. Aktivnost ovog ateljea tumači se porastom potrebe za kulturno-zabavnim životom u drugoj polovici 19. stoljeća te općim prosperitetom u Monarhiji.³³ U Hrvatskoj su autori svih četiriju nacionalnih kazališnih zgrada. Najprije su sagradili teatarsko zdanje u Osijeku (1865.); Rijeka je bila drugi grad u Hrvatskoj u kojem su se prihvatili projektantskog posla, da bi nakon nje uslijedile gradnje teatarskih kuća u Splitu (1893.) i Zagrebu (1895.).³⁴

Već u mjesecu travnju 1883. godine dvojac Helmer i Fellner predao je skice (Prilog 3.2.1) nove kazališne zgrade, u lipnju je raspisan natječaj za izvođenje radova, a konačno, u kolovozu, započinju radovi na kopanju temelja.³⁵ Sam prostor gdje je bio trg Ürmeny nastao je artificijelno nasipavanjem, a kako se odmah na početku kopanja temelja pokazalo da je teren vlažan i blatan, odlučeno je da se ispod cijele zgrade moraju zabit šipovi ispod nivoa najviše plime.³⁶ Uza sve graditeljske nedaće te financijski nepredvidive troškove koji su zadesili izgradnju kazališta već u travnju 1884. razabirale su se konture impozantne zgrade koja je u kolovozu bila podignuta do krova, a mjesec dana poslije postavljena je krovna konstrukcija bočnih dijelova zgrade, nad auditorijem i pozornicom.³⁷ Kako se u isto vrijeme, na mjestu starog kazališta, gradila velebna zgrada prozvana Palazzo Modello u Rijeku su neprestano stizale ponude za vanjske i unutrašnje dekoracije obiju zgrada. Tako je izrada figuralne plastike u timpanonu povjerena bečkoj Kiparskoj zadruzi, umjetnicima Kaufungenu i Fritschu, a četiri figuralne grupe na pročelju izveo je venecijanski kipar Augusto Benvenuti. Štukature gledališta i skulpture unutrašnjosti izvode bečki kipari Volkl i Silberbauern, ličilačke radove, oslikavanje željezne zavjese i pozlatu slikar J. Kott, a za uređenje scene pozvan je tada najpoznatiji scenograf Pietro Bertoja.³⁸ Istovremeno su bile dovršene slike za strop auditorija, a taj veliki posao bio je povjeren slikaru Franzu Matschu, koji je u suradnji s braćom Gustavom i Ernestom Klimtom izveo alegorijske kompozicije operete, plesa, ljubavi,

³³ *Narodno kazalište Ivan Zajc*, RADMILA MATEJČIĆ, *Povijest gradnje Općinskog kazališta u Rijeci, Rijeka*, 1981, str. 16.-17.

³⁴ *Volite li Rijeku?*, VELID ĐEKIĆ, Zagreb, 2006., str. 87.

³⁵ Bilj. 33, str. 13.-14.

³⁶ Bilj. 33, str. 14.

³⁷ Bilj. 23, str. 244.

koncerta, religiozne i ratne muzike (Prilog 3.2.2).³⁸ Također, polovicom siječnja 1885. održana je javna sjednica gradskog zastupstva u prisutnosti brojne publike i tiska na kojoj je donesena povijesna odluka o uvođenju električne rasvjete u kazališnu zgradu, jer se Rijeka povela za činjenicom da su sva suvremena kazališta uvela elektriku.³⁹ U veljači iste godine odlučeno je da će se novo kazalište zvati Općinsko kazalište (*Teatro comunale*), a već unaprijed, točnije u lipnju 1885. dogovoreno je da će se za otvorenje kazališta dati opere *Aida* i *Gioconda* (Prilog 3.2.3).³⁹ Bitno je napomenuti da gradnja ove zgrade pada u vrijeme kad je atelje Fellner i Helmer zacrtao koncepciju demokratskog kazališta namijenjenog ne više aristokraciji, već sveukupnom stanovništvu grada.⁴⁰ Upravo ta činjenica važna je za sam grad i već spomenuti nagli razvitak kulturnog života koji sada postaje dostupan ne samo uglednom Riječaninu, već i pripadniku srednje ili niže klase.

Samo kazalište prati i jasna funkcionalna prostorna sistematizacija, a radi se o odvojenim volumenima ulaznog prostora, auditorija i pozornice. Zgrada je u osnovi simetrična tlocrta (Prilog 3.2.4) i pročelja; preko trijema stiže se u vestibul, središnje postavljen, od kojega lijevo i desno vode stube za lože, a ravno se ulazi u parter. Gledalište potkovičasta oblika okruženo je ložama u tri razine, a posebno su izdvojene proscenijske lože koje izgledaju kao slobodan balkon. Bočno su smještena stubišta kojima s izravno ulazi na prilično velik prostor balkona – galerije, koji je odraz demokratizacije kazališta i uobičajen je u kazališnim kućama druge polovice 19. stoljeća u Srednjoj Europi.⁴¹ Što se tiče vanjštine ove velebne zgrade, arhitekti Fellner i Helmer su kao rješenje glavnog pročelja (Prilog 3.2.5) odabrali motiv "Tempelfronta" (templum-pročelje), sa zabatnim zaključkom postavljenim na šest stupova što je ujedno i omiljen Fellnerov motiv za pročelja brojnih kazališta.⁴² Iza kolonade, iznad vrata za balkon, vodoravni je friz u plitkom reljefu dok su nad atikom glavnog pročelja položene kupole gledališta i pozornice. Ovo visokorenesansno rješenje slijede i ostala pročelja zgrade; pilastri, trokutni natprozornici, parapetne balustrade, prozorske klupice i razdijelni vijenci raščlanjuju zidno platno, a dva rizalitna izbočenja čine korpus kazališta raščlanjenim i plastičnim.⁴³ Nasuprot renesansnoj vanjštini, stoji raskošna neobarokna unutrašnjost koja je dosljedno provedena u svim prostorijama kazališta.

³⁸ Bilj. 33, str. 15.

³⁹ Bilj. 33, str. 18.

⁴⁰ Bilj. 33, str. 19.

⁴¹ Bilj. 23, str. 248.

⁴² Bilj. 33, str. 19.

⁴³ Bilj. 23, str. 252.

Kada je 3. listopada 1885., nakon dvije teške godine danonoćnih radova, bio je položen posljednji kamen u zgradi novog Općinskog kazališta, u malu šupljinu ispod ulaznih vrata iz vestibula postavljena je olovna tuba s dokumentacijom o izgradnji kazališta, s plakatom prve predstave i novcima koji su bili u opticaju.⁴⁴ Od svoga otvaranja pa sve do danas kazališna je zgrada predstavljala korak naprijed ne samo u kulturnom smislu već i općenitom napretku grada koji u 19. stoljeću odiše "novim" kozmopolitskim duhom intelektualnog društva. Upravo je arhitekt Fellner, pri predaji ključeva zdanja gradonačelniku Giovanniju Ciotti, kazao povijesne riječi: "Ovaj će hram, što ga je stvorio grad, postati omiljeno mjesto građana Rijeke!"⁴⁵

3.3. Palazzo Modello

Nedugo nakon rušenja Adamićevog teatra, točnije od 1883. do 1885., Riječka banka i štedionica, pod vodstvom gradonačelnika Ciotte, grade bankovnu Palaču Modello. Giovanni Ciotta, profesionalno zanesen gradnjama (umirovljeni inženjerijski bojnik), nastavio je s graditeljskim projektima koji su obilježili duh Rijeke u 19. stoljeću te angažirao već poznati atelijer Fellnera i Helmera za novu palaču banke (Prilog 3.3.1).⁴⁶ Nije niti isključena činjenica da je za ovu ogromnu palaču u ateljeu postojao gotov nacrt i da je samo prilagođen potrebama banke dodavanjem produžetka prema Ulici Ivana Zajca.⁴⁷ Kada se promatra Palača Modello stječe se dojam da je jedna barokna palača prepolovljena, pa njena polovica pogurana naprijed prema Ulici Ivana Zajca, a između tih dviju polovica kao da je utisnuta druga, renesansna palača s elegantnim portalom u Ulici Aldo Negri (sada Uljarskoj ulici).⁴⁷ Dvojac Fellner i Helmer prenijeli su duh bečke arhitekture i na projekt Palače Modello čija je vanjšтина rađena u stilu baroka i renesanse (Prilog 3.3.2). Dekorativni naglasak palače Fellner je stavio na istaknuti dio, osobito na njen prvi kat gdje je u zaobljenjima zidova smjestio serlijane, a u sredini, na izbočenju, jake stupove. Da bi povezao visinu baroknog pročelnog *piano nobile* s visinom zgrade koja ima mezanin i tri kata, on je nad obje barokne polutke palače stavio šatorasti krov s bujno dekoriranim prozorima. Dva pročelja u središnjem dijelu palače projektirana su u čistoj renesansi, dok je jedino na ulaznom portalu barokna dekoracija došla do punog izražaja.⁴⁸ Dekorativnu plastiku ove monumentalne građevine izveo je Riječanin,

⁴⁴ Bilj. 33, str. 23.

⁴⁵ Bilj. 34, str. 87.

⁴⁶ Bilj. 25, str. 305.

⁴⁷ Bilj. 25, str. 305.-306.

⁴⁸ Bilj. 25, str. 306.-307.

kipar Ignazio Doneghani, a rešetke od kovanog željeza na ogradi stubišta i na prozorima prizemlja glasovita radionica Matije Dumičića.⁴⁹ Na prvom katu zgrade uređena je svečana dvorana s pozornicom za potrebe *Domoljubnog kasina*, a koncentracija dekora u neobaroku upravo jest na prvom katu (*bel etageu*) gdje se nalazi sama dvorana te na raskošnu stubištu. Netipična kvadratična tlocrta, s dvjema bočnim proširenjima, malom pozornicom i galerijom iznad nje, osiguravala je publici dobru vidljivost i otmjeno, ugodno komorno ozračje primjereno priredbama jednog društva zatvorena tipa.⁵⁰

3.4. Filodrammatica

Krajem 19. stoljeća zabave, dramske i glazbene priredbe, karnevalski spektakli, bili su osobito omiljen oblik okupljanja sve većeg broja članova pa ne čudi činjenica da je postojalo čitavo mnoštvo takvih udruženja koji se tiču najčešće diletantskih aktivnosti.⁵¹ Većina tih društava imala je i glazbenu i dramsku sekciju te vlastite uređene dvorane obično na istom mjestu gdje su se nalazila i njihova sjedišta, a ona koja ih nisu imala koristila bi dvorane Općinskog kazališta, Teatra Ricotti-Fenice, ili koju od riječkih plesnih dvorana. U razdoblju historicizma u Rijeci, dva takva društva imaju vlastite pozornice - *Domoljubno društvo* u sklopu poslovne palače Modello, te *Filharmonijsko dramsko društvo* koje gradi vlastiti glazbeni zavod.⁵² Tzv. *Filharmonijsko društvo za diletante* osnovano je u Rijeci još krajem 18. stoljeća, no ono je zamrlo pa je 1872. godine osnovano ponovno *Filharmonijsko dramsko društvo* s Jurjem Vranyczanyem na čelu. Tek 1876. to društvo dobiva svoj statut.⁵² Sjedište društva smjestilo se u *Casino Patriottico* te je ubrzo ovo mjesto postalo središte kulturno-zabavnog života brojnih uglednih Riječana. *Casino patriottico* (danas zgrada Radio Rijeke) klasicistička je građevina iz 1845. čiji je arhitekt Riječanin Antonio Deseppi, a koja je u svojem sklopu imala veliku dvoranu s pozornicom. Njome su se koristila još dva amaterska udruženja – *Gospodski kasino* (Casinó degli Signori) i *Obrtnički kasino* (Casinó degli Artieri).⁵³ Ova velebna građevina otvorila je svoja vrata građanima tek 1884. godine budući da je potpuno obnovljena u historicističkom stilu; stropne dekoracije i inscenacije za pozornicu izveo je glasoviti riječki slikar Giovanni Fumi, a tvrtka *Whitehead* električnu rasvjetu.⁵⁴ Međutim, ubrzo nakon useljenja društva, posebni konzorcij sastavljen od hrvatskih rodoljuba, otkupio je za hrvatsku

⁴⁹ Bilj. 25, str. 306.

⁵⁰ Bilj. 23, str. 258.-260.

⁵¹ Bilj. 25, str. 309.

⁵² Bilj. 31, str. 256.- 258.

⁵³ Bilj. 23, str. 260.

Narodnu čitaonicu zgradu Kazina te se Filharmonijsko-dramsko društvo moralo iseliti iz te zgrade. Kako je veliki dio riječke buržoazije bio član društva, osnovan je konzorcij te su otkupili u Gubernijalnoj ulici Kuću *Struppi* i odmah na njezinom mjestu započeli graditi svoj društveni dom. Uz pomoć kredita od Riječke banke i štedionice, kao i uz veliku pomoć zaklade industrijalca Hanibala Ploecha, započela je, po projektu riječkog arhitekta Giacoma Zammattija, gradnja velebne zgrade.⁵²

Sama arhitektura zgrade Filodrammatice ističe se višim svojstvima nego li susjedne stambene zgrade na Korzu, no ipak je izvanredno uklopljena u urbanistički sadržaj grada (Prilog 3.4.1). Za potrebe društva čiji je orkestar imao više od šezdeset članova, arhitekt je projektirao suvremenu zgradu, sa svrsishodno raspoređenim manjim prostorima za uvježbanje po uzoru na srednjoeuropske glazbene zavode.⁵⁴ U svega godinu dana riječki obrtnici i graditelji podigli su ovaj dom kulture te je jasno da se u historicističkoj Rijeci nisu gradile samo tvornice i brodogradilišta već se pažnja posvetila i glazbenim i scenskim objektima poput Općinskog kazališta te ove zgrade Filodrammatice.⁵⁴ Bitno je napomenuti da u Filodrammatici Riječani nisu, kao u kazalištu, bili pasivni promatrači, već obratno, sudionici, osobno aktivno angažirani u stvaranju programa i kulturne politike grada. Program društva je, prema povijesnim podacima, bio raznolik i kvalitetan, a posjedovanje dobro uređene i scenski opremljene dvorane za priredbe pružalo je široke mogućnosti iskazivanja brojnih talenata – dirigenata, glazbenika, glumaca i skladatelja.⁵⁵ Neadekvatna izdužena parcela čiji se uži dio protezao uz današnji Korzo (nekadašnju Gubernijalnu ulicu) stvarala je teškoće, te su bili nužni komprosi. Da bi se izvela kavana u prizemlju, žrtvovano je svečano stubište koje je reducirano i postavljeno bočno uz kolni ulaz, a poddimenzioniran je i *foyer*.⁵⁴ Ipak, nedostatak ovog pompoznog stubišta nadomješten je sjajnom dvoranom, pravim malim kazalištem, čije su dekoracije i scena bile rađene po uzoru na slične bečke glazbeno-scenske prostore (Prilog 3.4.2). Bogate rokoko-štukature s poprsjima glazbenika u nišama izveo je bečki kipar Ludwig Strichtius, dok je, u središtu stropa, velika slikana kompozicija s alegorijama glazbe, plesa i drame, rad arhitektova prijatelja, poznatog tršćanskog slikara Eugena Scomparinija.⁵⁶ Izuzev dvorane, cijela je unutrašnjost uređena u stilu neorenesanse, talijanskog *cinquecenta*, dok je pročelje rađeno u stilu talijanske visoke renesanse i manirizma.⁵⁴ Na pročelju građevine Zammattio je postavio, između kolosalnih stupova, velike prozore s polukružnim nadlučenjima sa strana kojih su plastike ležećih figura (Prilog 3.4.3). Također, slikar Giovanni

⁵⁴ Bilj. 25, str. 309.-310.

⁵⁵ Bilj. 25, str. 310.

⁵⁶ Bilj. 25, str. 311.

Fumi oslikao je, prema arhitektovu nacrtu, međuprozorska polja na atici i tako učinio fasadu slikarskom.⁵⁷

Zgrada je, dakle, dovršena nakon svega godinu dana te je 30. studenoga 1890. godine svečano inaugurirana kada je na njenoj pozornici odjeknula društvena himna koju je skladao Ivan Zajc. U toj je dvorani Rijeka slavila Zajčevu šezdesetogodišnjicu života velikom priredbom, baš kako je to i zaslužio njihov glasoviti sugrađanin.⁵⁷ Svojom reprezentativnošću i važnom funkcijom u kulturnom životu grada koncertna dvorana Filodrammatice savršeno se uklopila u potrebe tadašnje, ali i sadašnje Rijeke.

3.5. Teatro Fenice

U historicističkoj Rijeci, gradu željnom zabave i kulturnog života, već sredinom 19. stoljeća postali su učestali dolasci raznih putujućih glumačkih družina, čiji način predstavljanja, kao i privremenost njihova boravka, uglavnom vezana uz ljetne mjesece, stvara novu vrstu kulturnog objekta. Radi se o privremenom objektu, sezonskog karaktera, a naziva se *arena* ili *teatro diurno*.⁴⁴ *Teatro diurno*, što znači dnevni teatar, bila je uobičajena pojava toga doba, osobito u Italiji, a prvo takvo kazalište u Rijeci pojavljuje se 1845. i otada do 1918. godine postaje vrlo česta pojava.⁵⁷ Što se tiče samog objekta (Prilog 3.5.1), najčešće se radilo o provizoriju, drvenoj pozornici i tribinama koje su se sastavljale nekoliko dana ili tjedana te na kraju sezone rastavljale, a u Rijeci je "domaćin" takvih događaja uglavnom bio Trg Ürmeny. Postojao je i drugi tip ljetnih kazališta koja su otvarali poduzetni imućniji građani na vlastitom ili unajmljenom terenu, a od takvih poznato je kazalište Adolfa Giustinija u Gubernijalnoj ulici iz 1856. te dva kazališta na Dolcu – G. A. Laboratorija, također iz 1856., te Catterine Ricotti iz 1880. godine.⁴⁴ Poduzetna Catterina Ricotti bivša je plesačica, pristigla u Rijeku iz Ancone⁵⁸, koja je već 1874. otkupila teren na Dolcu na kojemu gradi obiteljsku kuću i skladište građevinskog drva, koje preuređuje u kazališnu dvoranu nazvanu *Teatro Ricotti*.⁵⁹ Kako se u isto ovo vrijeme raspravljalo o sudbini starog Adamićevog kazališta, točnije o njegovom rušenju, gospođa Ricotti odlučila je u vrtu ispred već postojeće dvorane izgraditi ljetno kazalište za potrebe Riječana. U toj, prvoj fazi 1880. godine dobila je dozvolu samo za izgradnju pozornice koja je iste godine i dovršena. Projekt pozornice izradio je poznati riječki projektant Giacomo Mattich.⁶⁰ Radilo se o jednostavnoj drvenoj konstrukciji, nekoj vrsti tribine s pozornicom u dvorištu obraslom bujnim krošnjama drveća uz izvor žive vode. Zidana pozornica imala je klasicistički portal razdijeljen pilastrima i profiliranim vijencima nad kojim je bila stupnjevito oblikovana atika sa središnje postavljenim satom kao obaveznim detaljem tadašnjih kazališta. Atika je završavala kruništem i figurama muza i pastira. Gledalište je bilo improvizirano; bile su to drvene klupe postavljene u bogatu zelenilu.⁶¹ Kako je teatar bio nenatkriven, predstave su se uglavnom održavale ljeti. No, i ljeti je znalo doći do nevremena pa se publika morala skloniti ispod stabala ili stisnuti uza zid ograde, a, prema zapisima očevidaca, ako je predstava bila osobito zanimljiva, gledaoci su se znali popeti na

⁵⁷ NANA PALINIĆ, *Riječka kazališta*, Vjesnik DAR, Rijeka, 39./1997., str.180.

⁵⁸ Bilj. 34, str. 69.

⁵⁹ Bilj. 23, str. 252.-254.

⁶⁰ Bilj. 57, str. 181.

⁶¹ Bilj. 57, str. 181.-182.

pozornicu, dok se predstava nastavljala.⁶² Također, kazalište se nalazilo u neposrednoj blizini željezničke pruge, no niti to nije ometalo zainteresirane građane, već je moguće predstavljalo atrakciju zbog koje je vrijedilo nakratko prekinuti predstavu. Sve su ovo jasni pokazatelji koliko je građanima Rijeke, čak i uz silne nedostatke, konkretno ovog teatra, značio društveno – kulturni život te sudjelovanje u istom. 1883. dolazi do nove rekonstrukcije teatra, ponovno po projektu Giacoma Matticha. U produžetku postojeće pozornice s obje su strane dograđena dva reda loža skinutih s nekadašnjeg Adamićeva kazališta, te je pri dnu partera dograđeno još nekoliko redova galerijskih, polukružno postavljenih sjedala. Ovim projektom, teatar je bio prilagođen i za nastupe Circa Equestre (cirkus s dresiranim konjima) – tipične zabave onoga doba koje su uvjetovale i poseban oblik gledališta u kojem se spektakl održava ne samo na pozornici, već i u orkestri – prostoru ispod pozornice.⁶³ Godine 1888. u projekt kazališta (Prilog 3.5.2) uključuje se i ugledni riječki arhitekt Nikola Predoznany koji, po nalogu vlasnice Catherine i njenih sinova Maria i Ariga, nastoji ukloniti sve nedostatke teatra budući da isti ima isti – veliki broj vjerne publike. Kazalište sada ima platnenu nadstrešnicu, zidanu pozornicu te dvorišni dio s prostorijama za glumce, članove zbora i osoblje. Također, uvedena je plinska rasvjeta, postavljene su tapecirane stolice, pozornica je povišena, a ispred nje je bio uređen prostor za orkestar. Pozornica je imala uređaje za vješanje kulisa iza kojih su bile garderoba i krojačnica, odnosno svi oni sadržaji propisani pravilnikom o kazalištima.⁶³ Projekt historicističke platnene nadstrešnice zapravo je bio velik poduhvat budući da je na taj način kazalištu omogućen rad i u zimskim mjesecima. Taj zadatak, izrade projekta nadstrešnice, 1901. godine pripao je riječkom arhitektu Emiliju Ambrosiniju, koji je njezino oslikavanje cvjetnim dekoracijama povjerio svom sugrađaninu, slikaru Giovanniju Fumiju.⁶⁴ Iz sačuvanih projekata i starih fotografija može se razaznati i dekoracija otvora pozornice na atici; volute, medaljoni, girlande i jaki vijenac detalji su koji su, u stilu rane renesanse, krasili ovu značajnu građevinu. U teatar je moglo stati oko 500 osoba, od toga 230 na sjedećim mjestima u parteru, a na galeriji je moglo sjediti najmanje 200 gledaoca. Nakon preuređenja nekadašnji *Teatro Ricotti* preimenovan je u *Teatro Fenice*.⁶³ Nažalost, kada je novuređeno kazalište, s bez sumnje puno uloženog truda i ljubavi, počelo odolijevati godinama starosti, donesena je odluka o njegovom rušenju 1912. godine. Sinovi Mario i Arigo donijeli su takvu odluku nakon majčine smrti budući da su stalna opasnost od požara, oskudna rasvjeta te starost konstrukcije presudili sudbini teatra.⁶⁵ Treba se uzeti u obzir i činjenica da je grad u

⁶² Bilj. 25, str. 313.

⁶³ Bilj. 57, str. 182.

⁶⁴ Bilj. 23, str. 256.

prvom desetljeću 20. stoljeća gospodarski naglo napredovao te su svi društveni slojevi imali potrebu za spektaklima koji su odgovarali njihovoj naobrazbi i društvenom položaju. Dok je Komunalno kazalište od svog osnutka djelovalo kao građansko, *Fenice* se sve te godine održalo kao pučki teatar.⁶⁵ Upravo su stoga braća Mario i Arigo imali veće ambicije za samo kazalište te odlučili podići novo, moderno zdanje, ono pretvoreno u kino-dvoranu. No, jasno je bilo da je za ovako zamašan projekt potrebna velika i, prije svega, sigurna financijska potpora. Stoga, Mario i Arigo udružuju svoj kapital s Poduzećem Venceslava Celligoija pa je osnovano Dioničarko društvo *Teatro Fenice* koje je od Venceslavova sina, arhitekta Eugenija Celligoija i njegova suradnika, bečkog arhitekta Theodora Traxlera, naručilo projekt za dvije zgrade, za kazalište i za Casino.⁶⁶ Zgrada *Teatra* zapravo je podrazumijevala kulturni centar koji bi uključivao kazalište, varijete, kasino, koncertnu dvoranu, društvene prostorije i stambeni prostor. Nažalost, uslijed Prvog svjetskog rata, kasino i avangardna stambena zgrada (koja je, prema projektu, imala šesterosobne stanove s vlastitim stubištem i liftom, te krovnu terasu sa zelenilom) nisu podignuti.⁶⁶ Građevine su, jasno, projektirane u silu bečke secesije budući da je je njihov koautor, već spomenuti, bečki arhitekt Theodor Traxler. Što se tiče ostvarene zgrade Kazališta *Fenice*, vidljive su protokubističke tendencije kao odjek bečke secesije, odnosno arhitekture Josefa Hoffmanna (Prilog 3.5.3). Na pročelju su arhitekti minimalizirali ornament te stvorili plitak geometrijski raster, a ta redukcija ornamenta bila je prisutna osobito u unutrašnjosti, u samom gledalištu, gdje su prevladavale ravne plohe i čiste linije. Nakon obnove, nažalost, mnogo je od toga nestalo, no kazalište i danas djeluje izvanredno funkcionalno i suvremeno, posebice u svojoj unutrašnjosti.⁶⁷ Ovaj ogroman korpus građen je od lipnja 1913. do travnja 1914. godine kada je (točnije 25. travnja) izdata privremena dozvola za njegovo korištenje. Oko novogradnje napravljene su dvije nove ceste, položena je kanalizacija i vodovodna mreža, izgrađena je električna centrala za potrebe kazališta i ulica te susjednih kuća. Konačno, Kazalište Fenice otvoreno je 2. svibnja 1914. godine kao jedno od najmodernijih kazališta u Srednjoj Europi.⁶⁸ Relevantna je činjenica da je Teatar Fenice bio po svojoj programskoj orijentaciji vrlo demokratičan; bio je otvoren interesima svih slojeva pučanstva, ali je, bitno, zadovoljavao i najprofinjenije ukuse.⁶⁸ Upravo je to ono što ga je činilo drukčijim od ostalih kulturnih sadržaja u gradu. Ovdje su se održavale dramske i operne predstave s glasovitim izvođačima (Zago, Benini), ali su već idući dan znali nastupati cirkusi s dresiranim konjima, mađioničari ili pak variete. Za razliku od

⁶⁵ Bilj. 25, str. 314.

⁶⁶ Bilj. 34, str. 71.

⁶⁷ Bilj. 25, str. 315.

⁶⁸ Bilj. 25, str. 316.

Comunala, u kazalištu *Fenice* mogle su nastupiti i skupine s netalijanskog jezičnog prostora.⁶⁸ Samo kazalište bilo je višenamjensko s obzirom da je gledalište imalo mogućnost da se pretvori u plesnu dvoranu. Ispod gledališta izgrađena je tzv. Sala Bianca (Bijela Dvorana) s malom pozornicom i plesnim podijem u kojoj su se održavali redutni plesovii gdje je mladež održavala svoje čajanke i vjenčiče.⁶⁹

Otvaranje *Teatra* 2. svibnja 1914. godine popraćeno je zvucima svečane izvedbe Puccinijeve *Tosce*. Njen glavni projektant, Theodor Träxler, učinio je *Teatro Fenice* prvim velikim europskim kazalištem s nosivom konstrukcijom od armiranog betona.⁷⁰ Kazalište Teatro najveće je kazališno zdanje u Hrvatskoj i širem okruženju koje može primiti ukupno 2650 posjetitelja (Prilog 3.5.4). Jasno je o kakvom je prostoru riječ kada navedemo činjenicu kako je u trenutku njegova otvaranja Rijeka dobila onoliko mjesta u kazalištima i varijeteima koliko su ih imali svi ostali gradovi Hrvatske zajedno.⁷¹ U cjelokupnoj, bogatoj, kazališnoj povijesti Rijeke, arhitektonski možda najzanimljiviju možemo smatrati pojavu Teatra Fenice, kao velikog kazališta zahtjevne armiranobetonske konstrukcije. Igravši veliku ulogu u kulturnom životu grada, ova je građevina doživjela ulazak i u 21. stoljeće, no nažalost, njeno današnje stanje možemo samo ocijeniti tužnim.⁷² O potonjoj problematici raspravljat ću u daljnjim poglavljima rada.

⁶⁹ Bilj. 25, str. 315.-316.

⁷⁰ Bilj. 34, str. 71.

⁷¹ Bilj. 34, str. 72.

⁷² NANA PALINIĆ, *O povijesti riječkih kinematografa*, Dometi, br. 1-6/1996., Rijeka, str. 188.

3.6. Hrvatska čitaonica na Trsatu

Kako bi se iznova probudila svijest o hrvatskom narodu i kulturi, već na početku 19. stoljeća, hrvatski preporoditelji, na čelu s Ljudevitom Gajem, počeli su osnivati čitaonička društva koja su ubrzo postala stjecišta kulturno-prosvjetnog i društvenog života naroda, kao i žarišta rodoljubnih i slobodoljubivih misli i težnja. Prva takva čitaonica u Hrvatskoj osnovana je u Zagrebu 1832. godine, a ubrzo nakon duh Hrvatskog preporoda prodire i u Hrvatsko primorje. Prva čitaonica kod nas osnovana je u Novom Vinodolskom 1845., a potom ona u Rijeci 1849. godine.⁷³ Po uzoru na druga mjesta u Hrvatskoj, Trsaćani su odlučili osnovati čitaonicu koja će trsatskom puku omogućiti kulturno-prosvjetni život te vodstvo u borbi protiv tadašnjih protunarodnih težnji austrougarskih vlasti.⁷⁴ Takvu akciju osnivanja čitaoničkog društva započeli su 1877., ali su sastanak održali tek 1887., na kojem su se dogovorili o pravilima društva dajući istom ime Hrvatska čitaonica. Društvu je pristupilo 37 članova utemeljivača, a s radom je Čitaonica započela točno 8. rujna 1887. nakon što je ban Khuen Hèdervary potvrdio društvena pravila.⁷⁴ Unutar prvih deset godina postojanja Čitaonice ne postoje zapisi o njenom djelovanju, no zna se da je 1887. imala svoje prostorije u kući Marije Kolacio, u Ulici Petra Zrinjskog 5.⁷⁵ Kako je Čitaonica u vrlo kratkom vremenu pobudila veliku zainteresiranost puka, iduće godine društvo se preselilo u prostorije istočnog krila školske zgrade, gdje su se priređivale zabave, a izgradnjom pozornice i diletantski igrokazi. No, zbog skućenosti i ovog prostora, bila je onemogućena svestranija djelatnost društva budući da su se ovdje izvodila djela naših i talijanskih autora, nastupi pjevačkih društva, razna poučna predavanja i slične aktivnosti.⁷⁵ Jasno je bilo da je narodu ovakvo jedno društvo bilo prijeko potrebno s obzirom da je njegova aktivnost naglo porasla u svega nekoliko godina postojanja te da ono zahtijeva vlastiti dom. S ovom idejom, o izgradnji novog doma Čitaonice, izašao je predsjednik društva Josip Linić 1893. godine, pa je na skupštini 1895. Eugen Matković predložio da se izabere građevni odbor sa zadaćom da ispita je li moguće izgraditi dom do proslave 10. (zapravo 20.) godišnjice Čitaonice. Prijedlog je bio jednoglasno prihvaćen te je izabran građevinski odbor čiji su stručnjaci bili: Fran Matković, Tomo Matković, Ivan Šikić i Nikola Glavan kao građevni stručnjaci, te Rude Linić kao pravnik.⁷⁶ Već 27. siječnja 1895. godine građevni odbor osigurao je ulagače i dioničare koji će financirati izgradnju; javilo se 49 dioničara koji su upisali 500 zadužnica (Prilog 3.6.1). U svibnju iduće godine prihvaćen je

⁷³ *Trsat od davnih do današnjih dana*, VINKO ANTIĆ, Rijeka, 1982., *Narodna čitaonica u životu Trsata i našeg kraja*, ZDENKO MATRLJAN, str. 71.

⁷⁴ Bilj. 25, str. 317.

⁷⁵ Bilj. 73, str. 74.

⁷⁶ Bilj. 73, str. 90.

izvještaj Građevnog odbora te je donijeta odluka da se dom počne graditi. Vodstvo gradnje povjereno je Tomi Matkoviću, a lokacija je izabrana preko puta dvorišta crkve Gospe Trsatske u vrtu Josipa Linića i Tonke Kućel. Radovi su započeli 30. lipnja 1895., kamen temeljac je postavljen 5. kolovoza, a dom je bio izgrađen za svega petnaest mjeseci (Prilog 3.6.2).⁷⁷

Autor projekta Hrvatske čitaonice na Trsatu bio je sušački arhitekt Mate Glavan, tadašnjem narodu već poznat po projektima Rafinerije nafte na Mlaki, Ljuštionice Riže te hotela Kontinental na Sušaku.⁷⁸ Stoga ne čudi činjenica što je upravo on odabran od strane Trsaćana za igradnju njihovog novog Društvenog doma. Iz tandema Mate Glavana kao arhitekta te Tome Matkovića kao začetnika ideje izniklo je izvanredno funkcionalno rješenje Društvenog doma koji je, osim Čitaonice i velike dvorane za spektakle imao obavezan ugostiteljski prostor, kao i najpotrebnije prostorije za uvježbavanje programa brojnih glazbenih društava koja su se okupila oko čitaonice.⁷⁸ Arhitekt Glavan vrlo je vješto iskoristio nezahvalnost strmog terena smjestivši užu stranu ove historicističke građevine prema ulici, a njenu širu okrenutu prema Riječkom zaljevu. Samim time terasa i restoran postavljeni su na izuzetno privlačnom mjestu čiji je pogled usmjeren prema kanjonu Rječine te cijelom gradu i Kvarneru uopće.⁷⁸

Već u prvim godinama djelovanja (u novoj zgradi) Čitaonica je bila žarište društvenog i prosvjetnog života ne samo Trsata već i najbliže okolice. Tako su u Domu sjedište imali: Hrvatsko pjevačko društvo *Primorski Hrvat*, Limena glazba *Trsat*, Nogometni sportski klub *Slavija* te Radničko-obrtničko potporno društvo *Erazmo Barčić*. Nažalost, kako su za vrijeme Prvog i Drugog svjetskog rata sve velike javne zgrade bile rezervirane za vojsku, tako je bila i Hrvatska čitaonica na Trsatu. U njoj su boravile austrougarska, talijanska, a potom i jugoslavenska vojska, stoga je tim prigodama stradao kazališni inventar.⁷⁹ U prvom navratu Dom je potpuno obnovljen 26. prosinca 1925. godine, a u drugom navratu, nakon što su Nijemci eksplozivom razorili desnu stranu pročelja zgrade, Dom je obnovljen 1946.⁷⁹

Dom je u svojoj bogatoj prošlosti bio i ostao stjecište društvenog života Trsata. U njemu su priređivani glazbeni i pjevački koncerti, održavane akademije, proslave i druge svečanosti, književne i čakavske večeri, predstave, zabave, čajanke i izložbe. Dom je nadalje korišten za

⁷⁷ Bilj. 25, str. 318.

⁷⁸ Bilj. 25, str. 319.

⁷⁹ Bilj. 25, str. 320.

održavanje predavanja, tečaja, skupština i drugih skupova.⁸⁰ Cjelokupna, a u najmanju ruku, osobita djelatnost Doma na Trsatu održavala se u interijeru uz kojeg se vežu imena trojice poznatih slikara, a to su: Marco Antonini, zatim Josip Moretti-Zajc te riječki slikar Vlado Potočnjak. Prvospomenutog umjetnika, Marca Antoninija vezujemo uz grofa Lavala Nugenta kojemu je Antonini dekorirao rezidenciju i prostorije muzeja u Kaštelu. Radeći za grofa upoznao se s pokretačima gradnje Doma te su upravo njega angažirali za izradu ukrasa u unutrašnjosti te zastora. Nažalost, njegov rad na Trsatu nije uspio ostati sačuvan.⁸¹ Drugo ime koje vezujemo uz dekoraciju interijera jest slikar Josip Moretti-Zajc, rođen u Bakru, a školovan u Italiji. Ovaj umjetnik naslikao je 1925. godine novi zastor koji postoji i danas. Pri izradi ovog zastora neosporan je utjecaj velikog tršćanskog slikara Eugenija Scomparinija, autora zastora i zidnih dekoracija u palači Filodrammatice s kojim je Moretti surađivao u Trstu. Dekorativna koncepcija zastora još je uvijek romantična, a tu su obavezni motivi preporoda, narodne vile i vječna vatra, ali su prisutni i motivi iz luke Baroš, *Molo Longo*, Učka i Trsatska gradina.⁸² Kada je 1975. godine građevinsko poduzeće Adriamont potpuno obnovilo prostorije restorana u prizemlju čitaonice te otvorilo ugostiteljski objekt pod nazivom *Tersatica*, riječki umjetnik Vlado Potočnjak angažiran je za oslikavanje zidnih dekoracija ovog objekta. Radi se o povijesnim temama nastajanja Rijeke i Trsata, kao i Kaštela te likovnim sadržajima i simbolima feudalne obitelji Frankopan.⁸³ Sam ugostiteljski objekt te njegova izvanredna dekoracija savršeno se uklapa u cjelokupnu priču starih Trsaćana te njihovog doma koji i danas krasi brdo iznad Rijeke.

⁸⁰ Bilj. 73, str. 98.

⁸¹ Bilj. 25, str. 320.-321.

⁸² Bilj. 25, str. 321.

⁸³ Bilj. 25, str. 321.-322.

4. SUVREMENI STATUS GRAĐEVINA

Što se tiče samog zakonskog okvira, sljedeće građevine uvrštene su u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske:

- Zgrada Hrvatskog narodnog kazališta "Ivana pl. Zajca" (oznaka Z-100)
- Palazzo Modello (oznaka Z-106)
- Zgrada Filodrammatice (oznaka Z-101)
- Zgrada Teatra Fenice (oznaka Z-823)

Potonje su, dakle, uvrštene kao pojedinačna nepokretna kulturna dobra.⁸⁴

Pojedinačna nepokretna kulturna dobra su građevine ili kompleksi građevina koje imaju izrazit povijesni, umjetnički, znanstveni, društveni ili tehnički značaj. Mogu biti: javne, obrambene, sakralne, memorijalne građevine i njihovi kompleksi te urbana oprema (arhitektonsko-skulpturalne građevine, javna plastika).⁸⁵

Nadalje, prema Članku 4. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara: *Vlasnici i nositelji prava na kulturnom dobru, te drugi imatelji kulturnog dobra odgovorni su za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara prema odredbama ovoga Zakona. Za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, za određivanje mjera zaštite i nadzor nad njihovim provođenjem, u sklopu svog djelokruga skrbe i odgovorna su tijela državne uprave, tijela lokalne samuprave i uprave i tijela lokalne samuprave u području kulture, prostornog planiranja i uređenja prostora, zaštite okoliša, graditeljstva, stambenog i komunalnog gospodarstva, turizma, financija, unutarnjih poslova i pravosuđa sukladno zakonu i drugim propisima.*⁸⁶

Upravo na temelju ovoga članka u nastavka svoga rada detaljnije ću istražiti suvremeni status već navedenih građevina, tj. njihovu današnju (pre)namjenu kao i planove koji se tiču istog, pitanje vlasništva te samo konkretno stanje baštine.

Prvenstveno bih ukratko spomenula "nadležno tijelo" grada Rijeke, a to je Direkcija za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara u odjelu za kulturu. U njihovoj nadležnosti jest predlaganje i koordiniranje provedbe programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara, vođenje i koordiniranje

⁸⁴ *Kulturna baština, Registar kulturnih dobara*, URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212> (19.7.2015.)

⁸⁵ *Kulturna baština, Nepokretna kulturna baština*, URL: <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=246> (19.7.2015.)

⁸⁶ *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, URL: <http://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara> (19.7.2015.)

projekata izgradnje novih objekata ustanova u kulturi, te izrada kratkoročnih i dugoročnih financijskih planova vezanih uz raspodjelu sredstava spomeničke rente kao i drugi financijski planovi koji se odnose na financiranje programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara te na izgradnju novih ustanova u kulturi. Usporedno s provedbom, Direkcija o postupcima informira javnost s ciljem promicanja aktivnosti Grada na području zaštite i očuvanja kulturnih dobara Grada Rijeke.⁸⁷ Uz Direkciju za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara nezaobilazno je spomenuti i Konzervatorski odjel Rijeka čija je zadaća gotovo jednaka kao i ona Direkcije. Prema Članku 11. iz Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara konzervatorska podloga je: *stručna dokumentacija koja sadrži grafički i tekstualni dio, a obuhvaća identifikaciju, analizu stanja, valorizaciju i mjere očuvanja kulturno-povijesnih vrijednosti na području obuhvata.*⁸⁸ Točnije, pri odluci o interveniranju u određeno kulturno dobro (u svrhu zaštite i očuvanja), najprije se zatražuju posebni uvjeti obnove, potom se izrađuje projektna dokumentacija te se naposljetku izdaje rješenje o prethodnom odobrenju. Tada, uz nadzor stručnih osoba Konzervatorskog odjela, vrši se planirana obnova kulturnog dobra.

Na primjeru spomenutih građevina kojima se bavim u svom diplomskom radu, prikazat ću segmente programa za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara u Rijeci te ulaganja u iste.

4.1. Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca

Tradicija kontinuirana teatarskog života u gradu Rijeci dulja je od dva stoljeća. Naime, od 1945. godine, kada je osnovano stalno Narodno kazalište u Rijeci, i to sa Hrvatskom dramom, Talijanskom dramom te Operom i baletom, te 1946. kada je imenovana prva uprava na čelu s intendantom dr. Đurom Rošićem, kazalište u svom punom sjaju djeluje i danas. Stoga je bitno napomenuti kako, od povijesne 1946. pa do danas, sa svoje četiri umjetničke grane (Hrvatska drama, *Dramma italiano*, Opera sa simfonijskom djelatnošću i Balet) i više od 50 godina njihova kontinuirana djelovanja, svojom kvalitetom izvedbi riječki je HNK uspio postaviti visoke kazališne i umjetničke kriterije i izboriti se za zasluženno mjesto jednog od kvalitetom vodećih kazališta u Hrvatskoj. Istovremeno, njegov se repertoar odlikuje danas već pomno promišljenom prepoznatljivošću u kojem se uvijek izvodi svježe čitana dramska,

⁸⁷ Direkcija za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, URL: <http://www.rijeka.hr/DirekcijaZaZastitu> (19.7.2015.)

⁸⁸ Bilj. 87 (19.7.2015.)

operna i baletna klasika ili djela hrvatske dramske i operne baštine, a praizvode se nacionalna djela, posebice suvremena.⁸⁹ Trenutni intendant riječkog kazališta jest Oliver Frlić.

Uz ansamble Hrvatske i Talijanske drame, Opere te Baleta, Kazalište već dvanaestu godinu za redom, zajedno s Gradom Rijekom, organizira Riječke ljetne noći. Radi se o glazbeno scenskom festivalu koji u svom bogatom programu nudi izvedbe klasičnih drama i novih dramskih tekstova, koncerte klasične glazbe pa sve do nastupa uličnih kazališta te poznatih izvođača hrvatske estrade. Naglasak festivala jest na suodnosu (industrijske) arhitekture grada i kazališta pa se stoga, nerijetko, dio programa odvija i u napuštenim tvorničkim halama. Riječke ljetne noći organizirane su u suradnji s Muzejom moderne i suvremene umjetnosti Rijeka, Art-kinom, Gradskim kazalištem lutaka i Muzejom grada Rijeke.

Budući da je Zgrada Hrvatskog narodnog kazališta Ivana pl. Zajca dio spomeničke baštine, kod njene se obnove, jasno, treba pridržavati konzervatorskih principa i Zakona o kulturnim dobrima. Nadalje, prema Članku 109. iz sekcije Financiranje zaštite i očuvanja kulturnih dobara financijska potpora koja prati Zakon osigurava se iz državnog proračuna i proračuna županije, odnosno grada (općine) kojoj građevina pripada, u ovom slučaju grada Rijeke.⁹⁰

Iz Elaborata konzervatorsko-restauratorskog postupka na HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci, iz 2010. godine (u njegovom uvodnom dijelu) saznajem kako je kazalište bilo obnovljeno 70-ih godina 20. stoljeća. Tada su provedeni radovi na: kamenim ertama oko vrata i prozora, kamenim klupčicama, kamenim konzolama, kamenom soklu oko zgrade, kamenom podnožju, vanjskom kamenom zidu, kamenom vijencu iznad podnožja, kamenim stupovima glavne fasade, ogradi terase, prozora i krovnog nadozida (balustrade) te na vanjskim kamenim stepenicama. Također, navedeni elaborat kao glavni projekt izlaže obnovu elemenata izrađenih od kamena, žbuke i cementa na sva četiri pročelja građevine. Provedeno je proučavanje zatečenog stanja pročelja prilikom kojeg su evidentirana onečišćenja anorganskog i organskog podrijetla i oštećenja fizikalnog, kemijskog i mehaničkog karaktera nastala utjecajem okoliša.⁹¹

⁸⁹ *Povijest kazališta*, URL: <http://hnk-zajc.hr/o-kazalistu/povijest-kazalista/> (20.7.2015.)

⁹⁰ Bilj. 89 (20.7.2015.)

⁹¹ *Elaborat konzervatorsko-restauratorskog postupka na HNK Ivana pl. Zajca*, rujan-listopad 2010., Konzervatorski odjel u Rijeci, Ministarstvo kulture RH

Pri istraživanju Plana raspodjele sredstava spomeničke rente⁹² (u proteklih pet godina) na web stranicama Grada Rijeke, pod sekcijom *Spomenička renta*, naišla sam na sljedeće podatke:

- U Planu za 2010. godinu pod sekcijom Kapitalna ulaganja navedena je obnova pročelja zgrade HNK, tj. izrada projektne dokumentacije za obnovu pročelja s planiranim iznosom od 200.000,00 kn.
- U Planu za 2011. godinu navedena je obnova pročelja i uređenja interijera zgrade HNK, tj. završetak izrade projektne dokumentacije za obnovu pročelja, prva faza izvođenja radova na obnovi pročelja i izrada projektne dokumentacije uređenja interijera u iznosu od 300.000,00 kn
- U Planu za 2013. godinu navedena je sanacija i obnova zgrade HNK, tj. sanacija kapilarne vlage u iznosu od 500.000,00 kn
- U Planu za 2014. godinu navedena je ponovno sanacija kapilarne vlage u iznosu od 500.000,00 kn uz obrazloženje: "S obzirom na činjenicu da je stanje konstrukcije podrumskih i prizemnih zidova ozbiljno narušeno dugogodišnjim djelovanjem kapilarne vlage u 2014. godini predviđeno je izvođenje radova na sprječavanju nastajanja kapilarne vlage."
- U Planu za 2015. godinu stoji sanacija kapilarne vlage (i to u prostorijama prizemnog dijela zgrade) u iznosu od 933.000,00 kn

U 2011. godini izvršena je sistematska klimatizacija prostorija kazališta u iznosu od 390.500,00 kn.

U nastavku ću detaljnije prikazati neke od planiranih projekata iz 2014. koji se tiču zgrade Hrvatskog narodnog kazališta Ivana pl. Zajca, a do kojih sam dospjela kroz razgovor s ravnateljicom Direkcije za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, Nikolinom Radić Štivić, dipl. ing. arh.

U veljači 2014. godine zagrebačka firma "Adria-projekt d.o.o." izradila je izvedbeni projekt pod nazivom "HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci, Projekt sustava zaštite od djelovanja kapilarne vlage", a čiji je investitor Grad Rijeka. U tehničkom opisu, tj. obrazloženju zahvata navodi se da je Zgrada HNK Ivan pl. Zajc u Rijeci zaštićeno i registrirano kulturno dobro koje je upisano u Listu registra zaštićenih kulturnih dobara RH pod br. Z-100, k.č.br. 4740 k.o. Stari grad. Nadalje, izloženo je kako je postojeći objekt je dio spomeničke baštine pa se kod

⁹² Obveznici plaćanja spomeničke rente su fizičke i pravne osobe koje su obveznici poreza na dohodak ili poreza na dobit, a koje obavljaju gospodarsku djelatnost u nepokretnom kulturnom dobru ili na području kulturno-povijesne cjeline. *Spomenička renta*, URL: <http://www.rijeka.hr/SpomenickaRentaOdluke> (20.7.2015.)

obnove treba pridržavati konzervatorskih principa i Zakona o kulturnim dobrima, što podrazumijeva postojanje licence Ministarstva kulture za izvođača i isto tako specijalističke majstore. Naposljetku se objašnjava kako se iz razloga pojave vlage na zidovima zgrade izvršio pregled objekta (Prilog 4.1.1) , obavila su se mjerenja vlage te je izrađen Izvještaj o stanju kapilarne vlage na temelju kojeg se projektira sustav zaštite od djelovanja kapilarne vlage. U nastavku projekta navodi se zatečeno stanje, a potom detaljno razjašnjene faze sanacije istog. Što se tiče procjene vrijednosti investicije, radi se o 447.950,00 kn za prvu te 720.000,00 kn za drugu fazu.⁹³

Sljedeći projekt tiče se rekonstrukcije prozora u nadležnosti iste firme ("Adria-projekt d.o.o."), a izrađen je u rujnu 2014. U uvodnom dijelu izlažu se već navedene stavke (u odlomku iznad) o statusu građevine te kratka povijest iste. Kao predmet rekonstrukcije navodi se povećanje energetske učinkovitosti stolarije prema smjernicama i uvjetima Fonda za zaštitu okoliša te ishođenje posebnih uvjeta Konzervatorskog odjela u Rijeci. U ostatku projekta detaljno su predstavljeni uvjeti i rješenja rekonstrukcije stolarije, kao i grafički prikazi same rekonstrukcije.⁹⁴

Također, kako saznajem iz Direkcije za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara Grada Rijeke, u 2014. godini izvršena je izrada projektne dokumentacije za sanaciju pročelja u iznosu od 114.587, 00 kn, dok je u tekućoj godini raspisana nabava materijala za prethodno navedeno.

Sagledavši navedeno, jasno je kako zgrada Hrvatskog narodnog kazališta Ivana pl. Zajca u mnogim aspektima zahtijeva hitnu obnovu, bilo da govorimo o interijeru građevine, bilo o samome pročelju. U Planovima raspodjele sredstava spomeničke rente vidljivo je da se iz godine u godinu navode uglavnom isti (potrebni) zahvati/projekti iz čega se zaključuje kako isti nisu realizirani. Upravo ovdje kriju se problemi budući da se financijska sredstva iz spomeničke rente izdvajaju na godišnjoj bazi, dakle, ona postoje, no očito se ta ista sredstva ne iskorištavaju u svrhu planiranog. Nažalost, nisam uspjela pridobiti konkretne odgovore na pitanja o ovakvoj situaciji budući da se iz Odjela za kulturu ograđuju činjenicom kako se sredstva iz spomeničke rente jasno raspodjele prema godišnjim planovima i prioritetima te se na taj način posao smatra obavljenim.⁹⁵

⁹³ HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci, *Projekt sustava zaštite od kapilarne vlage*; Izvedbeni projekt – tehnički opis, Zagreb, veljača 2014.

⁹⁴ HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci, *Rekonstrukcija prozora*; Glavni projekt - tehnički opis, Zagreb, rujna 2014.

⁹⁵ Margita Dujmić, Savjetnik za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, Osobni intervju, 20.7.2015.

Pored same zgrade kazališta nezaobilazan jest i kazališni park sa spomenikom Ivana pl. Zajca. U svibnju 2008. kazališni perivoj u cijelosti je obnovljen, i to kao replika historicističkog parka.⁹⁶ Kazališni park uređen je prema projektu četveročlanog tima, u kojem se nalaze autor parkovnog rješenja Dragutin Kiš, autor urbanističko-arhitektonskog rješenja Alan Oslaković, autor urbanističko-arhitektonskog rješenja Tomislav Kontić i konzultant za navodnjavanje Ružica Sabljčić.⁹⁷ U park je smještena i skulptura Ivana pl. Zajca čiji je autor riječki kipar Belizar Bahorić (Prilog 4.1.2).

4.2. Palazzo Modello

Od svoje prvotne namjene bankovne palače, Palazzo Modello danas je sjedište Gradske knjižnice Rijeka te Zajednice Talijana Rijeka (*Comunità degli Italiani di Fiume*), a ostatak palače zauzimaju poslovni prostori. Od planova raspodjele spomeničke rente izdvojila bih plan za 2012. godinu gdje su navedeni konzervatorsko-restauratorski radovi na štuko dekoracijama u prizemlju same palače, i to u iznosu od 30.000,00 kuna. Od ostalih planova (unutar zadnjih pet godina) svi se tiču konzervacije, restauracije, uređenja interijera Gradske knjižnice ili pak zaštite njene građe. Jasno je, dakle, kako se najviše ulaže u prostor knjižnice dok ostatak palače, u ovom slučaju, djelomično "pati". U razgovoru s Nikolinom Radić Štivić, saznajem kako se navedeni problem krije u obliku privatnih poslovnih prostora unutar građevine, stoga Grad Rijeka u ovom slučaju ima "vezane ruke" po pitanju sanacije i obnove palače.⁹⁸ Ipak, sam prostor Gradske knjižnice nije zanemariv budući da, prije svega, zauzima veliki dio palače. Pored toga, smatram da sama prenamjena prizemnog prostora (u Gradsku knjižnicu) itekako upotpunjuje duh ove nekadašnje bankovne palače, tj. kazališta. Palazzo Modello svakako bih navela kao pozitivan primjer prenamjene građevine koja, s Gradskom knjižnicom, i danas kulturno "diše" zajedno sa svojim sugrađanima. Interijer centralnog odjela Gradske knjižnice trenutno se preuređuje, kao što je i bilo planirano kroz planove raspodjele spomeničke rente, te će biti pretvoren u informacijsko-publicističko središte. No, pored samog uređenja interijera, Gradska knjižnica dobiva novi odjel, i to u prostorijama poznate Filodrammatice (Prilog 4.2.1). Nakon što je do nedavno ove prostorije ispunjavala jedna knjižara, sada će to biti tzv. "Dom lijepe književnosti" što znači da će se na policama novog odjela pronalaziti isključivo domaća i strana lijepa književnost iliti beletristika, stripovi,

⁹⁶ Bilj. 34, str. 89.

⁹⁷ *Zablistao novi kazališni park*, URL: <http://www.rijeka.hr/Default.aspx?art=3079&sec=334> (23.7.2015.)

⁹⁸ Nikolina Radić Štivić, Ravnateljica Direkcije za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara, Osobni intervju, 16.7.2015.

stručne knjige vezane uz književnost...⁹⁹ Premda će se raditi o dislociranosti odjela Gradske knjižnice, ne možemo zanemariti činjenicu da će se zgrada Filodrammatice, kao nekadašnji dom kulture, u potpunosti uklopiti u novu (staru) ulogu okupljanja građana željnih druženja i stjecanja novih znanja.

4.3. Filodrammatica

Zgrada Filodrammatice u Rijeci povijesna je građevina te je kao takva upisana u registar nepokretnih spomenika kulture 1992. godine pod brojem 437 pa se, jasno, njezina obnova, adaptacija i rekonstrukcija mora izvesti u skladu s glavnim i izvedbenim projektima ugovorenim i verificiranim od nadležnih službi. Njena današnja namjena društvenog je i javnog oblika. U prizemlju se nalazi ugostiteljski objekt dok je na prvom katu dvorana Filodrammatica te njen izložbeni salon s predviđenim kulturnim događanjima, glazbeno-scenskim programima te likovnim izložbama. Na drugom katu prostorije su koje koristi Hrvatsko društvo likovnih umjetnika Rijeka, Društvo hrvatskih književnika kao i koncertna i glazbena agencija te se ovdje nalazi i Mala dvorana Filodrammatice. Korisnik prostora na trećem katu jest Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu s područnim odsjekom u Rijeci, a prostorije četvrtog kata zauzima Matica Hrvatska – Ogranak Rijeka. Pored brojnih poslovnih prostora koji se također nalaze u zgradi Filodrammatice, odnedavno u prostorijama Galerije djeluje Savez udruga Molekula.¹⁰⁰ Kako navode na svojoj web stranici, Savez, putem Galerije Filodrammatice, "postaje orijentiran na predstavljanje novomedijskih radova i srodnih područja poput sound arta, intermedijalnih i interaktivnih instalacija u kojem bi se uskoro mogla pronaći i specijalizirana knjižnica novih medija."¹⁰¹ Pod vrstama programa koje nudi udruga Saveza, Drugo more, navedeni su: javni programi (galerijska djelatnost, izvedbeno-scenske intervencije, javne tribine, konferencije, predavanja, filmski i književni programi), radionice (manje grupe korisnika, zatvoreni simpoziji), razvoj produkcije (probe, istraživanja, razvoj projektnih aplikacija), prezentacije (konferencije, javne prezentacije udruga/organizacija) te sastanci (organizacija civilnog društva, udruga, studentskih udruga).¹⁰² Nadalje, udruga navodi kako Filodrammatica danas bilježi svoj novi uzlet kroz razvoj

⁹⁹ U pripremi otvaranje novog odjela knjižnice – rađa se Dom lijepe književnosti na Korzu, URL: <http://gkr.hr/Magazin/Najave/U-pripremi-otvaranje-novog-odjela-knjiznice-rada-se-Dom-lijepe-knjizevnosti-na-Korzu> (24.7.2015.)

¹⁰⁰ Savez je osnovan u cilju promocije i poticanja djelatne skrbi za ostvarivanje kulturnih, obrazovnih i drugih interesa građana te povećavanja učestalosti, kvalitete i utjecaja aktivnosti nezavisnog kulturnog sektora i sektora kulture mladih. URL: <http://www.molekula.org/o-nama/> (27.7.2015.)

¹⁰¹ <http://www.molekula.org/prostori/filodrammatica/> (27.7.2015.)

¹⁰² Bilj. 101 (27.7.2015.)

nezavisnih kazališnih produkcija, stalnih edukativnih satova suvremenog plesa, filmske edukacije i prezentacije različitih radova umjetnika koji su upravo u ovoj galeriji napravili svojevrsan pomak, klasificirajući ju kao za sada jedinu posve novomedijski orijentiranu prostoriju u gradu. Upravo ove aktivnosti navode kao odgovor na "neaktivnosti" Grada Rijeke po pitanju "izrade izvedbenog projekta i sklapanja okvirnog sporazuma za konzervatorsko-restauratorske radove" koji se tiču revitalizacije zgrade Filodrammatice.¹⁰³ Ipak, ono što i dalje nije jasno jest na koji točno način Savez udruga Molekula pridonosi oživljavanju prostora Filodrammatice, odnosno uključivanju građana u vlastite projekte, a koji se tiču oživljavanja kulturne scene. Osobno smatram kako je vrlo teško protumačiti planove, kao i realizacije dotične udruge koje iscrpno navode na svojoj web stranici kao i stranicama društvenih mreža. Vjerujem kako bi se prostor, tj. prostorije ovakvog objekta mogle upotrijebiti na mnogo adekvatniji i jasniji način te iste prepustiti raznim (manjim) udrugama likovnih umjetnika, glazbenika ili kazalištaraca koji za svoj rad nemaju osigurane uvjete.

S druge strane, što se tiče samo obnove ovog kulturnog dobra, pri istraživanju dokumentacije Konzervatorskog odjela u Rijeci saznajem kako je u lipnju 2003. izrađen projekt pod nazivom: Konzervatorsko-restauratorska i tehnička dokumentacija postojećeg stanja, konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i prijedloga zahvata obnove dok je u srpnju 2006. godine izveden Glavni projekt zahvata obnove zgrade Filodrammatice. Investitor i naručitelj oba projekta jest Grad Rijeka, a projekte je izradio Hrvatski restauratorski zavod Zagreb. Projekt iz 2003. odnosi se na izradu dokumentacije postojećeg stanja, provedbu konzervatorsko-restauratorskih istraživanja i izradu Elaborata konzervatorsko-restauratorskih istraživanja. Time se u potpunosti obradilo i prikazalo postojeće stanje objekta, a da bi se ocijenilo stanje unutar definirane zone obuhvata, te temeljem provedene analize predložio način obnove. Na osnovi navedenog projekta iz 2006. započeo je proces ishodenja građevinske dozvole za rekonstrukciju građevine, a koja je postala pravomoćna u rujnu 2008. Time je proveden postupak sklapanja okvirnog sporazuma za konzervatorsko-restauratorske radove.¹⁰⁴ Također, u nedavnom Prijedlogu plana raspodjele sredstava spomeničke rente za 2012. godinu naišla sam na podatak kako se u navedenoj godina planira započeti s prvom fazom izvođenja radova na obnovi pročelja koja se odnosi na restauratorsko-konzervatorske radove na povijesnoj stolariji, u planiranom iznosu od 927.300,00 kuna.

¹⁰³ Bilj. 101 (27.7.2015.)

¹⁰⁴ *Zgrada Filodrammatica*, URL: <http://www.rijeka.hr/Default.aspx?art=7894> (27.7.2015.)

4.4. Teatro Fenice

Vjerojatno jedno od najkompleksnijih građevina, odnosno kulturnog dobra po pitanju obnove zasigurno jest zgrada Teatra Fenice. Danas oronula, potpuno devastirana zgrada (Prilog 4.4.1) izuzetne arhitektonsko-kulturne vrijednosti simbol je nebrige Grada za očuvanje vlastite baštine, no i vlasnika ove građevine značajne spomeničke vrijednosti. Naime, do 2005. zgrada Teatro Fenice bila je u vlasništvu tvrtke "Rijekakino", no te iste godine tvrtku je kupila "Rijekatekstil-Domus", u vlasništvu riječkog poduzetnika Mirka Pavičića.¹⁰⁵ Moglo bi se reći kako je, tada, sudbina Teatra "upala" u vrtlog nedefiniranih vlasničkih odnosa na relaciji grad-korisnik, a samim time i nedefinirane sheme financiranja obnove objekta spomeničke baštine.¹⁰⁶

Prije nego iznesem informacije iscrpnog istraživanja o današnjoj sudbini Teatra Fenice, ukratko ću spomenuti zahvate koje je građevina doživjela od 70-ih godina 20. stoljeća do danas. 1970.-ih godina Teatro Fenice sve rjeđe je služio u kazališne svrhe budući da je tih godina postavljeno novo veliko platno te preuređena unutrašnjost velike dvorane i hodnika. Prvi film, pod budnim okom tadašnjeg kinematografa *Kina Partizan*, prikazan je u svibnju 1970. Uklanjali su se svi elementi koji nisu bili neophodni za funkcioniranje kinematografa (zatvoren prostor orkestra, srušene pregrade među lozama, postavljene nove stolice u parteru i na galeriji...). Nadalje, 1989. adaptiran je prostor bara "Evropa" prema projektu arhitekta Nenada Trohara gdje su uklonjene, uglavnom, posljedice međuratnih i poslijeratnih intervencija. Krajem 1990. godine gradska vlada financirala je izradu Elaborata obnove zgrade Teatra Fenice, u što je bilo uključeno povijesno istraživanje te sondiranja na samoj zgradi.¹⁰⁷ Elaborat obnove, uređenja i zaštite pročelja izradila je istraživačka grupa sljedećih stručnjaka: ing. arh. Nana Jerčinović, ing. arh. Milko Volarić, ing. građ. Milica Vezmar i arhivist Nenad Labus, te brojni suradnici i konzultanti.¹⁰⁸ Spomenutim elaboratom, koji predstavlja najkompletniju restautorsku dokumentaciju u gradu, valoriziran je izvorni izgled objekta iz 1914. godine te predviđeno vraćanje kazališne funkcije, tj. kinematografske. Nažalost, zbog višestrukih razloga, do realizacije nije nikad došlo o čemu će riječi biti kasnije.

¹⁰⁵ URL: <http://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/sredstva-eu-fondova-preusmjerili-u-privatne-dzepove-u-cemu-kumuje-gradska-vrhaska-799104> (28.7.2015.)

¹⁰⁶ Bilj. 72, str. 188.

¹⁰⁷ Bilj. 72, str. 186.

¹⁰⁸ *Elaborat obnove, uređenja i zaštite pročelja, Teatro Fenice – Kino Partizan Rijeka*, Rijeka, 1991., Konzervatorski odjel u Rijeci, Ministarstvo kulture RH

Naposljetku, 1991. g. građevini je vraćeno izvorno ime *Teatro Fenice*, pritom uvažavajući mišljenje većine anketiranih Riječana.¹⁰⁹

Do 2005. godine zgrada Teatro Fenice bila je u vlasništvu tvrtke "Rijekakino" te, kao takva, obavljala svoju primarnu namjenu kino dvorane. Iste godine, kao što sam već spomenula, "Rijekakino" kupila je tvrtka Mirka Pavičića. No, 5 godina kasnije, u proljeće 2010. ovo secesijsko zdanje koje je, po smještajnom kapacitetu, najveće kazalište u ovom dijelu Europe, u potpunosti je prestalo biti otvoreno za javnost nakon što su zamijećena oštećenja stropa uslijed prokišnjavanja.¹¹⁰ Upravo od 2010. godine pa sve do danas ovo kulturno dobro, čini se, osuđeno je na propast. S ukupno 2150 mjesta, Teatro Fenice već pet godina "drži tradiciju" neodržavanja predstava. Isčitavanjem mnogih novinskih članaka koji se tiču sudbine Teatra lako se da zaključiti kako se u ovom slučaju radi o mrtvom kapitalu koji predstavlja teret za njenog vlasnika, a čini se i Grad Rijeku. Zapravo dosta otužno da se pri spomenu registriranog kulturnog dobra koristi izraz "mrtvi kapital". Ipak, izgleda da je tome (trenutno) tako budući da je nakon neuspjelih pokušaja otvaranja poslovnih prostora u zgradi Teatra, direktor "Rijekakina" Dragan Rukavina (desna ruka Mirka Pavičića) istu pokušao prodati za više od pet milijuna eura. U ovom slučaju prednost u ostvarenju prava prvokupa ima Grad, odnosno Općina, no Grad za to nije imao financijskih sredstava. Nadalje, tvrtka Mirka Pavičića ponudila je Gradu zgradu Teatra u zamjenu za atraktivne poslovne prostore na samome Korzu kako bi se, jasno, riješili mrtvoga kapitala koji tvrtki stvara velik trošak.¹¹¹ Što se tiče pokušaja obnove zgrade, još 2010. "Rijekakino" prijavljuje obnovu zgrade u program javnih potreba za kulturu Grada Rijeke premda odgovornost za kulturno dobro snosi njegov vlasnik.¹¹² U ovom slučaju, Grad je pogodio vlasniku te u planu raspodjele spomeničke rente za 2011. godinu stoji kako su izdvojena sredstva za sanaciju krovništva, i to u iznosu od milijun kuna. Iz razgovora s nadležnima u Odjelu za kulturu Grada Rijeke saznajem kako je ova ponuda odbijena od strane vlasnika. Premda je "Rijekakino" kao vlasnik i korisnik prostora Teatro Fenice podmirila sve obveze za plaćanje spomeničke rente, izgleda da niti "kune" nije utrošeno u bilo kakvu vrstu obnove objekta. Dakle, građevina je kulturno dobro u privatnom vlasništvu za koju se on loše ili pak nikako ne brine, dok se s druge strane, Grad Rijeka ograđuje od odgovornosti budući da nije vlasnik objekta te samim time ne može sudjelovati u njegovoj prodaji. U cjelokupnoj situaciji besmisleno je tražiti krivce budući da

¹⁰⁹ Bilj. 72, str. 186.-88.

¹¹⁰ URL: <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/EU-zeli-dati-sredstva-za-obnovu-Teatra-Fenice> (29.7.2015.)

¹¹¹ URL: <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Mrtvi-kapital-Pavicic-prodaje-Teatro-Fenice-za-5-milijuna> (31.7.2015.)

¹¹² Bilj. 111 (31.7.2015.)

kulturno dobro jasno propada dok se ispred samog pitanja njegove obnove stavlja pitanje definiranja vlasništva kao i onih ekonomsko-političke naravi. Niti kroz razgovore s nadležnima u Direkciji za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara Grada Rijeke te Konzervatorskom odjelu nisam uspjela dobiti konkretne informacije koje se tiču sudbine ovog vrijednog spomenika. Naime, u teoriji vlasnik je građevinu dužan održavati, a ukoliko to ne čini, nadležne institucije trebaju reagirati; nažalost, ovako naočigled jednostavna situacija u praksi je teško izvediva te današnje stanje zgrade Teatra Fenice možemo samo ocijeniti žalosnim.

4.5. Hrvatska čitaonica na Trsatu

Još od kraja 19. stoljeća, od samog osnutka Čitaonice na Trsatu pa sve do danas, njena namjena ostala je ista. U prošlosti knjižnica i čitaonica, te mjesto mnogih humanitarnih priredbi, Hrvatska čitaonica je i danas mjesto okupljanja i središte kulturnih događanja na Trsatu. Čitaonica ima veliku salu sa 150 sjedala te pozornicom, a koristi se za sastanke, izložbe i priredbe, srednju salu s 30 sjedala koja se koristi za sastanke te malu salu s 15 sjedećih mjesta, također namijenjenu samo za sastanke. Biblioteka je otvorena utorkom i četvrtkom, a nudi 4500 raznih naslova beletristike, od toga znatan broj knjiga koji je namijenjen školskoj djeci.¹¹³ U svom programu Čitaonica nudi koncerte, izložbe, predstavljanje knjiga i ostale slične aktivnosti koje se tiču društveno-kulturnog života. Također, svakog proljeća, u mjesecu travnju, obilježavaju se Dani Trsata kada se slavi Sv. Juraj, zaštitnik Trsata. Uz to, održavaju se redovne godišnje skupštine za članove Hrvatske Čitaonice gdje se usvajaju razne odluke, od izbora predsjedništva do usvajanja ili izmjene Statuta te financijskih izvještaja.¹¹⁴

Što se tiče samog objekta Hrvatske čitaonice, Grad Rijeka sufinancirao je izvedbu radova na sanaciji pročelja (Prilog 4.5.1) u iznosu od 262.248,00 kuna.¹¹⁵

Čitaonica na Trsatu nastavila je, dakle, s radom u istom onom duhu u kojem je i započela, promicavši kulturno-prosvjetni život svojih sugrađana. Vidimo da se program njenih aktivnosti održava i dan-danas te upravo ovo smatram prednošću kulturne ustanove kao što je to Hrvatska čitaonica. Ista (ili barem slična) namjena građevina danas, a koje su u prošlosti obogaćivale društveni život građana, po mom mišljenju, upravo je najbolji način kako iste održati "živima", ne samo u njihovoj namjeni već i samom arhitektonskom očuvanju objekta.

¹¹³ URL: <http://www.hct.hr/> (31.7.2015.)

¹¹⁴ URL: <http://www.hct.hr/redovna-skupstina/> (31.7.2015.)

¹¹⁵ Sanacija i obnova pročelja i krovova, URL: <http://www.rijeka.hr/Default.aspx?gpic=12&g=84> (31.7.2015.)

Zato bih Čitaonicu navela kao pozitivan primjer koja svoje sugrađane već preko sto godina okuplja u prostorijama namijenjenim kako društvenim, tako kulturnim uzdizanjima. Sam Trsat odiše bogatom prošlošću, a Čitaonica je samo dio te povijesti koja uz Trsatsku gradinu te svetište održava duh prošlosti živim i danas. Premda aktivna u svojim programima i danas, ne mogu ne zamijetiti kako su se aktivnosti Čitaonice bitno smanjile u odnosu na 19. i 20. stoljeće. Možda se problem krije u današnjem lošem publicitetu ili pak aktivnostima koje se više-manje zadržavaju u krugu Trsaćana, no, bilo kako bilo, smatram da bi se društveni dom poput Trsatske čitaonice trebao iskoristiti u svom punom sjaju te približiti i mlađim generacijama (putem izložbi, suradnji s fakultetima, posebice humanističkih znanosti, koncerata manje ili više poznatih (lokalnih) muzičkih bendova te slično).

5. SUVREMENI "TRETMAN" KULTURNE BAŠTINE

Kulturnu baštinu možemo kolokvijalno objasniti kao ono što nam je prethodna generacija sačuvala i ostavila do danas, a na budućim generacijama jest da isto sačuvaju za budućnost. Kao skup vrednota određene sredine koju sama baština i predstavlja, jasno je da je čovjek dužan adekvatno se pobrinuti za kulturna dobra uvažavajući sva ona načela koja se tiču očuvanja baštine. Nažalost, na navedenim primjerima u vlastitome radu, ne mogu tvrditi kako se nadležne institucije u potpunosti brinu oko prijeko potrebnog očuvanja naslijeđa grada. Suvislo je napominjati kako su neki od objekata kojih se dotičem u radu, simbol grada Rijeke te kao takvi zaslužuju status i tretman koji im pripada. Kada govorimo o zaštiti i očuvanju baštine, svjesni smo da se radi o osjetljivoj aktivnosti jer s jedne strane ista se ne može provesti bez financijskih sredstava, a s druge strane razina sredstava koja se dobiju za tu aktivnost određuje i kvantitetu i kvalitetu same zaštite. Na primjeru Grada Rijeke, princip uvođenja spomeničke rente vrlo je efikasan u teoriji, no čini se, ne i u praksi. Kroz ovo istraživanje, dobila sam uvid u konkretne brojke koje se godišnje izdvajaju upravo u svrhu obnove i očuvanja kulturnih dobara, no "spletom okolnosti" (kako saznajem iz Gradskog odjela za kulturu) navedena sredstva ne upotrijebe se uvijek za ono što je i planirano. Teško je postići idealne uvjete u kojima bi se planirano redovito i ostvarilo, a posebno kada govorimo o aspektu kulture i njenog naslijeđa koji ipak, u današnjem (ne)osviještenom društvu, "pada u drugi plan". Smatram da, u onom trenutku, kada politika i ekonomija uspiju doprijeti u status kulturnog dobra, tada se gubi smisao kulturne baštine i njenog očuvanja. Nažalost, takav slučaj vidjeli smo na primjeru zgrade Teatra Fenice.

Upravo ovdje nadovezala bih se na Faro konvenciju koja ističe da je prije svega potrebno priznati pojedinačnu i zajedničku odgovornost prema kulturnoj baštini čije očuvanje ima za cilj ljudski razvoj i kvalitetu života. Također, prema Članku 5, stranke Faro konvencije obvezuju se na unaprijeđenje vrijednosti kulturne baštine njezinom identifikacijom, proučavanjem, tumačenjem, zaštitom, očuvanjem i predstavljanjem.¹¹⁶ Navedeni članak upravo je ono što pokušavam u svom radu naglasiti. Kulturna baština svakog grada ujedno je i njegov simbol, pa tako i u slučaju grada Rijeke. U uvodnom dijelu rada predstavila sam kulturno-povijesni razvoj grada u 19. stoljeću, koji je u vrlo kratkom vremenu postao sjedište raznoraznih kulturno-zabavnih okupljališta za tadašnje Riječane. Zainteresiranost građana za ondašnji zabavni život, koji je ujedno predstavljao i status, očituje se u brojnim naglo

¹¹⁶ <http://www.adriaticgreenet.org/icareforeurope/wp-content/uploads/2013/11/Faro-Convention-HR.pdf>
(1.8.2015.)

izgrađenim objektima ove namjene, kojima se bavim u radu. Ono što zapravo želim naglasiti jest pitanje održivosti takvog jednog sklada grada koji je živio u 19. stoljeću, a koji se tiče kulturnog duha. Moje mišljenje je da tog duha danas nema, a pitanje je kako ga na pravi način oživjeti. Za početak, bilo bi idealno kada bi gradske, a i državne vlasti ulagale u očuvanje kulturne baštine onoliko koliko ona to zaslužuje, upravo kako i navodi Članak 5 Faro konvencije. Samim time, građevine kao takve bile bi prvenstveno vizualno privlačnije građanima koji možda za baštinom i ne mare koliko bi trebali ili željeli, a posebice onima čiji je interes upravo u tom području. Drugi aspekt oživljavanja navedenih kulturnih objekata njihove je tematske naravi, tj. onoga što točno objekt građaninu nudi. Smatram da se glavni problem krije u nedovoljno promoviranim građevinama i njihovim programima, a to je nešto što, uz malo građanske inicijative, može biti itekako uspješno. Kazalište kao takvo ne treba neku posebnu promociju budući da je njegov program uglavnom aktivan i dostupan građanima, no problem je s primjerice Filodrammaticom ili Čitaonicom, dok je Teatro Fenice zaseban slučaj. No, bez obzira na konkretnu situaciju svakog od ovih objekata smatram da je prijeko potrebno uključiti mlađe generacije u njihovu obnovu i razvoj. Suradnje sa školama i fakultetima svakako bi bile poželjne; prvenstveno da im se približi sam značaj građevina kroz organizirane *in situ* obilaske čime bi se, vjerujem, zasigurno podigla svijest i želja za potrebitim oživljavanjem građevina.

6. RIJEKA – EUROPSKA PRIJESTOLNICA KULTURE

Govorivši o kulturnoj baštini grada u prethodnim odlomcima, kao nezaobilaznu temu svakako smatram kandidaturu grada za Europsku prijestolnicu kulture. Prije svega, pojam Europske prijestolnice kulture podrazumijeva sljedeće: *cilj projekta je istaknuti bogatstvo i raznovrsnost europskih kultura, slaviti kulturne veze koje povezuju Europljane, povezati stanovnike različitih europskih država, promovirati njihovu multikulturalnost i višejezičnost kao i uzajamno razumijevanje te potaknuti osjećaj pripadnosti europskom građanstvu.*¹¹⁷

Ove godine Rijeka se, uz još osam hrvatskih gradova, službeno kandidirala za titulu Europske kulturne prijestolnice 2020. godine. Odjel gradske uprave za kulturu Grada Rijeke uvrstio je kandidaturu Rijeke za EPK 2020. godine kao jedan od najvažnijih strateških projekata u Prijedlog strategije kulturnog razvitka Grada Rijeke 2013. – 2020. Kako se navodi u Prijedlogu odluke o isticanju kandidature grada Rijeke za EPK 2020., "osim svoje povijesti i kulturnog nasljeđa obilježenog raznim europskim utjecajima koji su Rijeku učinili otvorenim, multikulturalnim i višejezičnim gradom, Rijeka će svoj program temeljiti na suradnji čitavog kulturnog sektora u gradu, regiji i šire, na naglašavanju bogatstva kulturne različitosti u Europi i zajedničkih aspekata europskih kultura, te na poveznicama s Europom i europskim identitetom."¹¹⁸ Cilj je, dakle, promovirati grad te njegove kulturne programe.

Osobno, kada pomislim na povijesno i kulturno naslijeđe grada Rijeke, svakako bih stala iza izjave kako je Rijeka grad iznimno bogate prošlosti i značajne kulturne ostavštine te se s punim pravom prijavljuje za Europsku prijestolnicu kulture. No, ono što je ovdje itekako sporno upravo je termin "prošlost", grad bogate prošlosti. Prvenstveno, propala industrija i njeni nekadašnji objekti prepušteni "zubu vremena", a svi redom od iznimno značajne kulturne i povijesno-arhitektonske vrijednosti, tužan su simbol našeg grada. Drugi simbol svakako je skoro pa u potpunosti devastirana zgrada Teatra Fenice. Nažalost, postoji još primjera koji nude otužnu sliku grada, no ova dva su svakako oni koji Rijeku ponajviše udaljuju od pojma prijestolnice kulture. Upravo zato smatram kako nebriga oko navedenih objekata (posebice Teatra Fenice) ne predstavlja onu sliku grada koju bi trebala, posebno ako ju promatramo u okvirima kandidature, a i općenito. Teatro Fenice i njegov oronuli, no i dalje neizostavni, status registriranog kulturnog dobra, problem je primarne naravi grada, a tek onda njegove kandidature za Europsku prijestolnicu.

¹¹⁷ Odluka o isticanju kandidature Grada Rijeke za europsku prijestolnicu kulture 2020., URL: <http://www.rijeka.hr/EuropskaPrijestolnicaKulture> (1.8.2015.)

¹¹⁸ Bilj. 117, (1.8.2015.)

ZAKLJUČAK

Kroz istraživanje koje sam provela kontaktirajući nadležne institucije, uspjela sam prikupiti određene informacije o načinu na koji se "tretira" spomenička baština grada Rijeke. Naime, Odjel za kulturu svake godine izrađuje koncizan plan raspodjele sredstava spomeničke rente. Radi se o točno planiranim iznosima kojima grad raspolaže, na temelju navedenih sredstava, te se na taj način stvara prioriteta lista zaštićenih spomenika koji zahtijevaju neku vrstu ulaganja, odnosno obnove. Kako sam dobila pristup planovima raspodjele rente, primijetila sam da se nemali broj spomenika pojavljuje iz godine u godinu s istim, neizvršenim, planovima obnove. Primjerice, obnova stolarije u Hrvatskom narodnom kazalištu Ivana pl. Zajca ili restauracija kompletne zgrade Filodrammatice te slično nažalost još uvijek stoje samo kao planovi u budućim koracima Odjela za kulturu te Konzervatorskog odjela u gradu Rijeci. Ono što jest izrađeno u okviru planiranja obnove potrebitih građevina najčešće jesu tehničke i projektne dokumentacije. Ipak, o samim izvršenjima tih projekata ne govori se puno. Iz Odjela za kulturu dobila sam informacije kako sredstva kojima se raspolaže nisu uvijek dovoljna za izvršenje onih planova koji stoje kao prioriteta obnove i zaštite konkretnih građevina. Dakle, bez obzira na redovito godišnje izdvajanje sredstava spomeničke rente, "novac se ponekad potroši na neplanirane ishode različitih situacija" odgovor je koji sam dobila u Direkciji za zaštitu i obnovu spomenika. Teško je pronaći krivce u takvim situacijama budući da se radi o spletu političko-ekonomskih okolnosti zajedno sa samim pitanjem prijeko potrebne obnove, tj. zaštite spomenika čija se vrijednost očito često zanemaruje.

Uvođenje spomeničke rente svakako je odličan korak pri pristupanju zaštiti spomenika, no vidimo da se niti takvom obavezom ne uspijevaju izvršiti prvotni planovi. Evidentan problem u ovakvim situacijama jest nepridržavanje zakonskih regulativa, problem koji je, nažalost, česta pojava u današnjem društvu. On je jasno vidljiv na primjeru Teatra Fenice, spomenika kulture čiju sudbinu trenutno kroje ekonomsko-politički odnosi između Grada i samog vlasnika građevine. Glavni problem, po mom mišljenju, jesu upravo nepostojeće sankcije za odgovorne. Dokle god istih nema, neće se moći pravilno niti pravovremeno rješavati situacije koje se tiču onog primarnog, a to jest obnova i očuvanje dobara.

Cilj ovog rada bio je pobliže objasniti i istaknuti probleme današnjeg očuvanja, odnosno (ne)brige oko bogate kulturne povijesti našeg grada. Brojnost objekata nastalih u 19., a i 20. stoljeću samo svjedoče o velikoj ulozi koju su donijeli kulturnom životu grada. Problematiku ovih objekata nažalost povezuje zajednička činjenica, a to jest da je njihova sudbina nerijetko prepuštena ekonomskim ili političkim okolnostima, dok se istovremeno zanemaruje sama vrijednost te spomeničke baštine. Upravo sam zato navedenu problematiku odabrala kao temu svog diplomskog rada budući da se, kao rođena Riječanka koja svaki dan prošeće Korzom, redovito zapitam o sudbini ovih značajnih kulturnih zdanja. Tijekom istraživanja suočila sam se s određenim preprekama pri pokušaju kontaktiranja nadležnih osoba (konkretno, mislim na nadležnost zgrade Teatra Fenice), dok pak poneke institucije, po mojem mišljenju, nisu ponudile adekvatne odgovore na pitanja o prijeko potrebnoj valorizaciji i zaštiti vrijednih riječkih objekata. Ipak, prikupljeno je dovoljno korisnih podataka i informacija koji su mi pomogli u spomenutom istraživanju.

Nažalost, ono što bih napomenula jest da, sudeći prema istraženom, kulturno umjetničko naslijeđe grada Rijeke danas predstavlja teret nadležnim institucijama, više no što predstavlja ono što zapravo jest, bogatu spomeničku baštinu kao simbol grada. Stoga se nadam kako bi ovaj rad mogao poslužiti kao poticaj odgovornima kako bi se što brže i bolje došlo do rješenja problema koji se tiču suvremenog konteksta i statusa kulturnih građevina. Pored same činjenice koja neosporivo govori o značajnom povijesno-umjetničkom statusu zgrada, treba se osvrnuti i na njihovu vrijednost kao turističkih atrakcija grada. Kada bi odgovorne institucije riješile problem obnove i zaštite, građevine bi se moglo na adekvatan način inkorporirati u sustav kvalitetne turističke ponude Rijeke. To bi dovelo i do boljeg ekonomskog i kulturnog razvoja grada, a također bi se upravo na taj način maksimalno iskoristila vrijedna kulturna baština. Rijeka bi, kao grad sve većeg broja turista, poboljšala kulturno-zabavni sadržaj unutar svoje turističke ponude, a same građevine napokon bi zasjale u punom, zasluženom, sjaju.

LIKOVNI PRILOZI

Prilog 3.1.1, Projekt za Adamićevo kazalište, izvor: Radmila Matejčić, *Kako čitati grad*, Rijeka, 2013.

Prilog 3.1.2, Fasada Adamićevog kazališta neposredno prije rušenja, izvor: <http://fluminensia.org/adamicevo-kazaliste-u-rijeci>

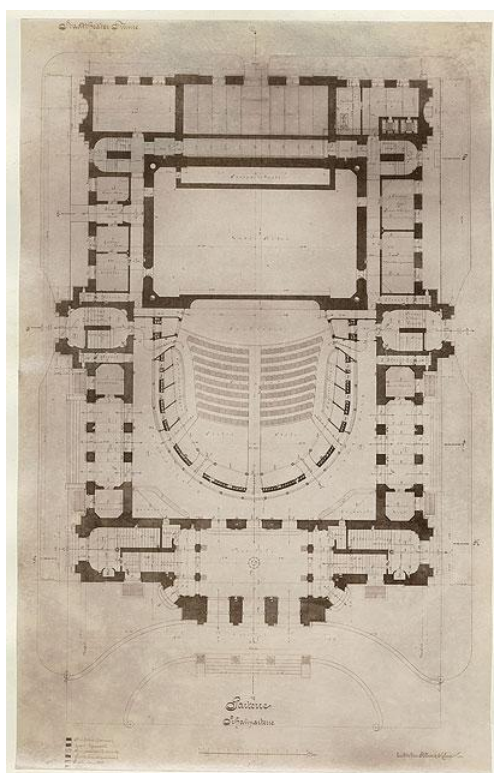
Prilog 3.2.1, Nacrt pročelja zgrade kazališta, izvor: DAR, JU – 51, 104

Prilog 3.2.2, Strop riječkog kazališta, Gustav Klimt, *Religiozna glazba*, izvor: <http://www.novolist.hr/Kultura/Ostalo/Gustav-Klimt-oslikao-strop-i-rijeckog-kazalista>

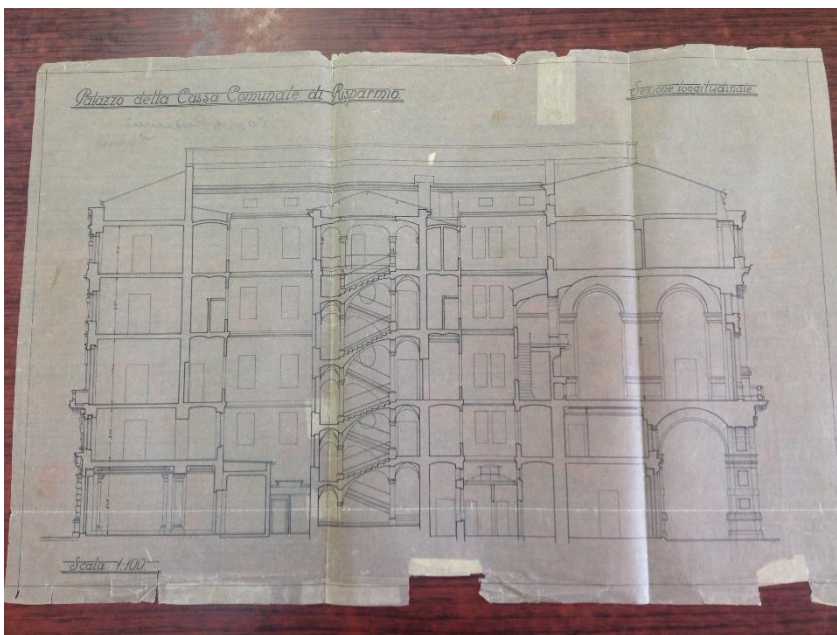
Prilog 3.2.3, Plakat prve predstave održane 1885., izvor: *Narodno kazalište Ivan Zajc*,
RADMILA MATEJČIĆ, *Povijest gradnje Općinskog kazališta u Rijeci*, Rijeka, 1981.

Prilog 3.2.4, Tlocrt kazališne zgrade, izvor: <http://www.muzej-rijeka.hr/akvizicije-2006-2010/zbirka-filmske-i-kazalisne-gradje.html>

Prilog 3.2.5, Pročelje riječkog kazališta u obliku hrama, izvor: <http://rijecani.com/portal/stare-slike-rijeke/>

Prilog 3.3.1, Nacrt bočnog presjeka Palače Modello, izvor: DAR, JU – 51, 122

Prilog 3.3.2, Pročelje Palače Modello, izvor: http://www.formula1-dictionary.net/rijeka_5_a.html

Prilog 3.4.1, Zgrada Filodrammatice uklopljena u niz fasada na Korzu, izvor: Radmila Matejčić, *Kako čitati grad*, Rijeka, 2013.

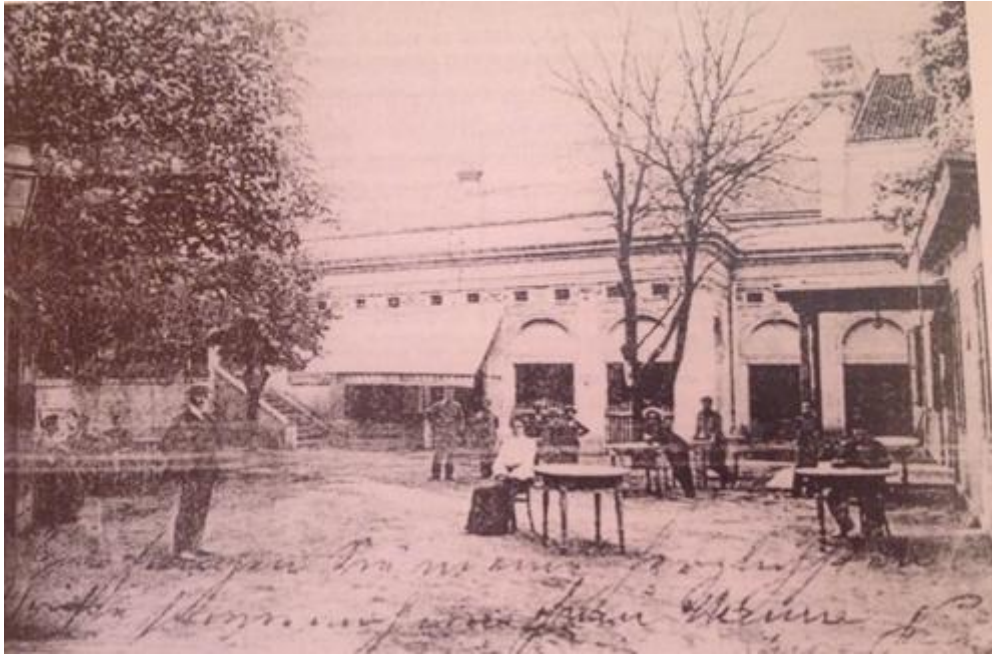

Prilog 3.4.2, Dvorana Filodrammatice, izvor:

http://www.kvarner.hr/turizam/sto_raditi/Poslovni_turizam/Kongresi_i_skupovi/Rijeka

Prilog 3.4.3, Detalj pročelja, izvor: <http://www.rijeka.hr/Default.aspx?art=7894>

Prilog 3.5.1, Stari, drveni Teatro Fenice, početkom 20. stoljeća, izvor: Radmila Matejčić, *Kako čitati grad*, Rijeka, 2013.

Prilog 3.5.2, Projekt kazališta, Nikola Predoznany, 1888., izvor: DAR, JU – 51, 127

Prilog 3.5.3, Armirano-betonski Teatro Fenice, izvor: Radmila Matejčić, *Kako čitati grad*, Rijeka, 2013.

Prilog 3.5.4, Dvorana Teatra Fenice, izvor: <http://paudio.hr/portfolio/teatro-fenice-rijeka/>

Prilog 3.6.1, Zadužnica Hrvatske čitaonice na Trsatu, izvor: VINKO ANTIĆ, *Trsat od davnih do današnjih dana*, Rijeka 1982.

Prilog 3.6.2, Dom Hrvatske čitaonice na Trsatu; u krugu je predsjednik Josip Linić, izvor: VINKO ANTIĆ, *Trsat od davnih do današnjih dana*, Rijeka 1982.

Prilog 4.1.1, Zatečena stanja kapilarne vlage, izvor: *HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci, Projekt sustava zaštite od kapilarne vlage; Izvedbeni projekt – tehnički opis, Zagreb, veljača 2014.*

Prilog 4.1.2, Kazališni park, izvor: <http://www.rijeka.hr/UredjenjeKazalisnogParka>

Prilog 4.2.1, Interijer novog prostora Gradske knjižnice u zgradi Filodrammatice, izvor: <http://gkr.hr/Vodic-za-korisnike/Lokacije/Sredisnji-odjel-Filodrammatica-dom-lijepo-knjizevnosti>

Prilog 4.4.1, Današnji izgled zgrade Teatra Fenice, izvor: <http://virtualna.nsk.hr/1914/26-travnja-1914/>

Prilog 4.5.1, Izgled Čitaonice danas, izvor: <http://www.rijeka.hr/Default.aspx?gpic=12&g=84>

POPIS LITERATURE

- Antić, Vinko, Matrljan, Zdenko, *Trsat od davnih do današnjih dana*; Rijeka, Tipograf, 1982.
- *Arhitektura historicizma u Rijeci: 1845. -1900., Arhitektura i urbanizam*; Moderna galerija Rijeka, 2001.
- Đekić, Velid, *Volite li Rijeku?*; Zagreb, V.B.Z., 2006.
- Matejčić, Radmila, *Kako čitati grad, Rijeka jučer, danas*; Rijeka, Naklada Kvarner, 2013.
- Matejčić, Radmila, Stefanović, Ljubomir, *Narodno kazalište Ivan Zajc*; Rijeka, Tipograf, 1981.
- Palinić, Nana, *O povijesti riječkih kinematografa*, Dometi, broj 1-6/1996; Rijeka, Tipograf, 1996.
- Palinić, Nana, *Riječka kazališta*, Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, Sv. XXXIX; Rijeka, 1997.
- Rački, Andrija, *Povijest grada Sušaka*; Sušak, Tisak primorskog štamparskog zavoda d.d., 1929.

Web stranice

- <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212>
- <http://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara>
- <http://www.rijeka.hr/DirekcijaZaZastitu>
- <http://hnk-zajc.hr/o-kazalistu/povijest-kazalista/>
- <http://www.rijeka.hr/SpomenickaRentaOdluke>
- <http://www.rijeka.hr/Default.aspx?art=3079&sec=334>
- <http://gkr.hr/Magazin/Najave/U-pripremi-otvaranje-novog-odjela-knjiznice-rada-se-Dom-lijepe-knjizevnosti-na-Korzu>
- <http://www.molekula.org/o-nama/>
- <http://www.dnevno.hr/vijesti/hrvatska/sredstva-eu-fondova-preusmjerili-u-privatne-dzepove-u-cemu-kumuje-gradska-vrhuska-799104>
- <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/EU-zeli-dati-sredstva-za-obnovu-Teatra-Fenice>

- <http://www.novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Mrtvi-kapital-Pavicic-prodaje-Teatro-Fenice-za-5-milijuna>
- <http://www.hct.hr/>

POPIS IZVORA

Državni arhiv u Rijeci: Odjel za arhivsko gradivo- voditelj Boris Zakošek, dipl.soc.

Odjel knjižnice i čitaonice - voditelj Mladen Urem, prof.

Grad Rijeka, Odjel za kulturu, Direkcija za zaštitu i očuvanje kulturnih dobara:

Ravnateljica, Nikolina Radić Štivić, dipl. ing. arh.

Savjetnica, Margita Dujmić, dipl, ing. građ.

Konzervatorski odjel u Rijeci

Sveučilišna knjižnica u Rijeci